

Česká zemědělská univerzita v Praze

Provozně ekonomická fakulta

Katedra psychologie

Diplomová práce

**Sociální exkluze a inkluze na příkladu sociálně vyloučené
lokality Prunéřov u Kadaně**

Mgr. Miroslava Lizáková

ČESKÁ ZEMĚDĚLSKÁ UNIVERZITA V PRAZE

Katedra psychologie

Provozně ekonomická fakulta

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

Bc. Mgr. Miroslava Lizáková

Veřejná správa a regionální rozvoj

Název práce

Sociální exkluze a inkluze na příkladu sociálně vyloučené lokality Pruněrov u Kadaň

Název anglicky

The social exclusion and inclusion according to the example of socially excluded locality Pruněrov next to Kadaň.

Cíle práce

Diplomová práce se v obecné rovině zaměřuje na fenomén sociální exkluze a inkluze, jež je sledována na příkladu obyvatel žijících v sociálně vyloučené lokalitě Pruněrov u Kadaň. Cílem práce je zjistit, jak sami příslušníci této vybrané skupiny obyvatel vnímají svou situaci a jak hodnotí sociální služby, které jsou jim poskytovány za účelem prevence a boje proti sociální exkluzi.

Metodika

Teoretická část práce je zaměřena na prezentaci nastudovaných odborných informačních zdrojů dotýkajících se konceptů sociální exkluze a inkluze. Empirická část je zaměřena na zjištění odpovědi na výzkumnou otázku, jak příslušníci vybrané komunity sami vnímají sociální exkluzi a jak hodnotí sociální služby poskytované Centrem sociálních služeb. Pro dosažení cíle je využit kvalitativně orientovaný výzkum, jenž se opírá o zúčastněné pozorování a provedení polostrukturovaných rozhovorů s vybranými zástupci uživatelů služeb. Terénní výzkum je proveden v sociálně vyloučené lokalitě Pruněrov u Kadaň.

Doporučený rozsah práce

60 80 stran

Klíčová slova

Sociální exkluze, sociální inkluze, marginalizace, chudoba, stigma, sociálně vyloučená lokalita.

Doporučené zdroje informací

GOFFMAN, E. Stigma, 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. ISBN 80-86429-21-0.

HIRT, T., JAKOUBEK, M. Romové v osidlech sociálního vyloučení. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006. ISBN 80-868998-76-8.

LOZOVIUK, P. Evropská etnologie ve středoevropské perspektivě. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2005. ISBN 80-7194-752-0.

MAREŠ, P. Sociologie nerovnosti a chudoby, 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999. ISBN 80-85850-61-3.

Předběžný termín obhajoby

2015/06 (červen)

Vedoucí práce

PhDr. Sandra Kreisslová, Ph.D.

Elektronicky schváleno dne 20. 10. 2014

PhDr. Pavla Rymešová, Ph.D.

Vedoucí katedry

Elektronicky schváleno dne 20. 10. 2014

Ing. Martin Pelikán, Ph.D.

Děkan

V Praze dne 16. 03. 2015

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že svou diplomovou práci "Sociální exkluze a inkluze na příkladu sociálně vyloučené lokality Pruněřov u Kadaně" jsem vypracovala samostatně pod vedením vedoucí diplomové práce a s použitím odborné literatury a dalších informačních zdrojů, které jsou citovány v práci a uvedeny v seznamu literatury na konci práce. Jako autorka uvedené diplomové práce dále prohlašuji, že jsem v souvislosti s jejím vytvořením neporušila autorská práva třetích osob.

V Praze dne 31. 3. 2015

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkovala PhDr. Sandře Kreisslové, Ph.D. za cenné rady, připomínky a metodické vedení práce. Dále bych chtěla poděkovat za ochotu všem respondentům, kteří se podíleli na diplomové práci.

Sociální exkluze a inkluze na příkladu sociálně vyloučené lokality Prunéřov u Kadaně

The social exclusion and inclusion according to the example of socially excluded locality Prunéřov next to Kadaň

Souhrn

Tato diplomová práce se v obecné rovině zaměřuje na fenomén sociální exkluze a inkluze, jež je sledována na příkladu sociálně vyloučené lokality Prunéřov u Kadaně v Ústeckém kraji. Po obsahové stránce se práce věnuje romské národnostní menšině, která je jednou ze skupin nejvíce postiženou sociálním vyloučením v České republice. Zabývá se jejich přístupy k různým aspektům běžného života a to i s ohledem na jejich historii a kořeny. První část práce je psána v teoretické rovině a je zaměřena na prezentaci nastudovaných odborných informačních zdrojů dotýkajících se konceptů sociální exkluze a inkluze. Je zde nastíněn proces sociálního začleňování a popsána terénní sociální práce jako nástroj pro sociální začleňování. Empirická část je zaměřena na zjištění odpovědi na výzkumnou otázku, jak příslušníci vybrané komunity sami vnímají sociální exkluzi a jak hodnotí sociální služby poskytované Centrem sociálních služeb za účelem prevence a boje proti sociální exkluzi. Pro dosažení cíle je využit kvalitativně orientovaný výzkum, jenž se opírá o zúčastněné pozorování a provedení polostrukturovaných rozhovorů s vybranými zástupci uživatelů služeb. Díky této zpětné vazbě od obyvatel, kterým jsou služby určeny, je možné získat nové podněty pro další vývoj a realizaci služeb. Terénní výzkum je proveden v sociálně vyloučené lokalitě Prunéřov u Kadaně.

Summary

This diploma theses introduces a phenomenon of social exclusion and inclusion that occurs in a the socially excluded place Prunéřov next to Kadaň in the Region of Ústí nad Labem. The work contains a description of Roman minority that is one of the most afflicted community excluded in the Czech Republic. The work deals with their attitudes towards various aspects of everyday life regarding their history and roots. The first part is written in a theoretical level and is focused on a presentation related to expert information

sources concerning the concepts of social exclusion and inclusion. There is a mentioned a procedure of social inclusion and described a terrain social work as a way to be socially included. The Empiric part deals with questions that the chosen community members answer and what way they perceive their social exclusion and how they value social services provided by the Centre of Social Service to prevent and fight against social exclusion. The qualitatively oriented research is used to reach a target that corresponds with participated monitoring and provided half-structured interviews with chosen service's users. Thanks to this users' feedback it is possible to gain new information for further service's development and realization. The terrain research is pursued in the socially excluded locality Prunéřov next to Kadaň.

Klíčová slova: sociální exkluze, sociální inkluze, chudoba, stigma, sociálně vyloučená lokalita, identita, etnicita.

Keywords: social exclusion, social inclusion, poverty, stigma, socially excluded locality, identity, ethnicity.

Obsah

1 Úvod	10
2 Cíl práce a metodika	13
3 Literární rešerše	15
4 Teoretická východiska	18
4.1 Sociální vyloučení	18
4.1.1 Marginalizace	19
4.1.2 Past chudoby	20
4.1.3 Skupiny ohrožené sociálním vyloučením	24
4.2 Menšiny	24
4.2.1 Romská menšina	26
4.2.2 Identita a kultura romského národa	27
4.2.3 Historie Romů	29
4.2.4 Rasismus a diskriminace Romů v České republice	32
4.3 Sociálně vyloučená lokalita	35
4.3.1 Bydlení a vznik sociálně vyloučených lokalit	36
4.3.2 Život v sociálně vyloučené lokalitě	39
4.3.3 Nezaměstnanost příslušníků sociálně vyloučených lokalit	41
4.4 Sociální začleňování	45
4.4.1 Strategie boje proti sociálnímu vyloučení na období 2011 – 2015	47
4.4.2 Strategie sociálního začleňování 2014 – 2020	49
4.4.3 Evropské strukturální a investiční fondy pro období 2014 – 2020	49
4.4.4 Evropa 2020	50
4.4.5 Terénní sociální práce jako nástroj pro sociální začleňování	51
5 Empirická část	53
5.1 Reflexe terénního výzkumu	53
5.2 Sociálně vyloučená lokalita Pruněrov u Kadaně – popis výzkumné lokality	56
5.2.1 Obyvatelé sociálně vyloučené lokality Pruněrov u Kadaně	59
5.2.2 Způsob života obyvatel lokality	59
5.3 Terénní programy v lokalitě	62
5.3.1 Terénní program „Společný start“ Pruněrov u Kadaně	62

5.3.2 Centrum sociálních služeb – Komplexní program integrace obyvatel Prunéřova a Kadaně do společnosti	65
5.4 Sociální exkluze z pohledu obyvatel sociálně vyloučené lokality	68
5.5 Percepce terénních programů z pohledu uživatelů služeb	73
5.6 Shrnutí výsledků výzkumu	76
6 Závěr	79
7 Seznam použitých zdrojů	81

1 Úvod

Česká republika se již řadu let řadí k zemím, kde se objevuje a řeší problém sociálního vyloučení. Důvodem k odsouvání určitých osob a sociálních skupin na okraj společnosti (marginalizace) či mimo ni (exkluze) je reálné či jen připisované porušování právních a etnických norem, zvyků, modelů a základních hodnot většinové společnosti. Předmětem sociální exkluze jsou často příslušníci etnických minorit. V tomto ohledu jsou v českém prostředí nejpostiženějším etnikem Romové. Podpora a snaha o začlenění určité části této skupiny, jež je sociálně vyloučená, do společnosti je tématem skloňovaným v různých podobách politiky, odborníky i širokou veřejností. Toto téma, které v poslední době plní přední stránky informačních médií, je vnímáno jako celospolečenský problém. Proto i v dnešní společnosti zůstává otázka vztahů mezi minoritou a majoritou významným fenoménem.

Tato diplomová práce se v obecné rovině zaměřuje na fenomén sociální exkluze a inkluze, jež je sledována na příkladu sociálně vyloučené lokality Pruněřov u Kadaně v Ústeckém kraji. Po obsahové stránce se práce věnuje romské národnostní menšině, která je jednou ze skupin nejvíce postiženou sociálním vyloučením v České republice, i když je známo, že samozřejmě není skupinou jedinou.

Romové patří nejen k nejpočetnější minoritě v Česku, ale také k nejvíce diskutované a bohužel nejčastěji negativně charakterizované a odsuzované. S intolerancí k romské komunitě se dnes setkáváme na každém kroku. Fakticky se Romové liší od ostatních lidí jen nevýrazně. Stejně se umí radovat ze života, nenávidět, milovat, stejně se bojí nemoci a smrti. Přesto veřejnost cítí odstup a bariéru, která Romy od zbytku společnosti odděluje. Součástí celé problematiky je i stereotypní způsob medializace, který utvrzuje členy majoritní společnosti v jejich ustálených názorech na Romy jako na jednolitou masu lidí s kolektivními negativy. Romové mnohdy musí čelit nejen problémům jazykovým, ale i kulturním, musí se přizpůsobovat novým podmínkám i chování společnosti, zápasí nejen s finančními těžkostmi, ale především s rasovými předsudky a stereotypy na všech úrovních života svého i své rodiny.

Diplomová práce vychází z vlastního terénního výzkumu. Autorka této diplomové práce pracuje jako terénní sociální pracovník Městského úřadu v Kadani v Centru sociálních služeb přímo ve vyloučené romské lokalitě Pruněřov u Kadaně v Ústeckém

kraji. Se sociálně vyloučenými je v každodenním kontaktu již od roku 2010. Tito obyvatelé jsou vzdáleni od institucí a služeb, sociálních sítí a vzdělávacích příležitostí. Typickými projevy vyloučení v této lokalitě jsou dlouhodobá nezaměstnanost, závislost na pobírání sociálních dávek, nízká úroveň bydlení, žádná nebo nízká kvalifikace, nefungující sociální sítě či ztráta sebeúcty. Rodiny jsou tak dlouhodobě, často generačně, ve velmi obtížné životní situaci, která se vzhledem k neustálým sociálním a ekonomickým změnám ve společnosti zpravidla nezlepšuje. V rodinách dochází k hromadění problémů, které omezují schopnosti a možnosti rodičů pečovat o své děti. Nejpočetnější skupinou, která má řadu znaků společenského vyloučení včetně negativních důsledků, které sociální exkluze obvykle přináší, jsou Romové. Sociální vyloučení znamená pro jednotlivce, kteří k takové skupině náleží, omezenou šanci uspět v životě.

Tato diplomová práce se zaměřuje na problematiku sociálního vyloučení na příkladu sociálně vyloučené lokality Pruněřov u Kadaně. Odpovídá na otázku, jak sami příslušníci této lokality vnímají svoji situaci a jak hodnotí služby, které jsou jim poskytovány za účelem prevence a boje proti sociální exkluzi. Práce je rozdělena na dvě části. První část je psána v teoretické rovině a je zaměřena na prezentaci nastudovaných odborných informačních zdrojů dotýkajících se konceptů sociální exkluze a inkluze. Největšími socioekonomickými překážkami v integraci etnik a minorit do většinové společnosti je bydlení, vzdělávání, silné podhodnocování jejich kvalifikace nebo problém s vysokou nezaměstnaností vůbec. Za nejvýznamnější kulturní příčiny jsou považovány problémy v komunikaci a odlišnosti kultury, které ve většině případů mohou vést k rasové diskriminaci. Zároveň se práce snaží přiblížit cílovou skupinu, pro kterou je služba určena, neboť potřeba vnímat Romy s jejich historií a jedinečností provází sociální pracovníky terénního programu každý den. Většina práce je věnována specifikům romského etnika, jejich přístupům k různým aspektům běžného života a to i s ohledem na jejich historii a kořeny. Je zde nastíněn proces sociálního začleňování a popsána terénní sociální práce jako nástroj pro sociální začleňování. Toto objasnění je důležité proto, že terénní sociální pracovníci projektu poskytují sociální služby v přirozeném prostředí, docházejí tedy za rodinou a jejími členy. Terénní práce má velký potenciál, jak pomoci obyvatelům vyloučených lokalit, a může být alternativou k tradičním výchovným opatřením v rodinách. Přesto je novinkou, která si musí obhájit své místo.

Po úvodu a objasnění cíle a metodiky práce následuje literární rešerše, která seznamuje čtenáře s publikacemi, které se věnují zpracovávanému tématu. Jsou zde představena zásadní díla, která byla na toto téma již publikována. Práce je rozdělena na dvě části - část teoretickou a empirickou. První kapitola vysvětluje pojem sociálního vyloučení, s kterým souvisí marginalizace a past chudoby. Další kapitola identifikuje menšiny s důrazem na romskou menšinu včetně její kultury a historie. Věnuje se rasismu a diskriminaci Romů. Ve třetí kapitole je obecně nastíněna problematika sociálně vyloučených lokalit, jejich vznik a způsob života obyvatel v sociálně vyloučené lokalitě. Čtvrtá a poslední kapitola teoretické části představuje možnosti sociálního začleňování.

Druhá část - empirická je zaměřena na zjištění odpovědi na výzkumnou otázku, jak příslušníci romské komunity v sociálně vyloučené romské lokalitě Prunéřov u Kadaně sami vnímají sociální exkluzi a jak hodnotí sociální služby poskytované Centrem sociálních služeb. Je zde představen projekt Centrum sociálních služeb - Komplexní program integrace obyvatel Prunéřova a Kadaně do společnosti, objasněna základní činnost projektu a nastíněny problémy, které projekt řeší. Výzkumná část je zaměřena na samotné romské obyvatele sociálně vyloučené lokality a na jejich vnímání služeb, které jim jsou poskytovány. Díky této zpětné vazbě od obyvatel, kterým jsou služby určeny, je možné získat nové podněty pro další vývoj a realizaci služeb.

2 Cíl práce a metodika

Cílem této diplomové práce je zjistit, jak sami příslušníci vyloučené lokality Pruněřov u Kadaně vnímají svoji situaci a jak hodnotí sociální služby, které jsou jim poskytovány za účelem prevence a boje proti sociální exkluzi.

Pro dosažení cíle je využit kvalitativně orientovaný výzkum, jenž se opírá o obsahovou analýzu dokumentů projektu, zúčastněné pozorování a provedení polostrukturovaných rozhovorů s vybranými zástupci uživatelů služeb. Výzkumné šetření bylo provedeno v sociálně vyloučené lokalitě Pruněřov u Kadaně.

Termínem kvalitativní výzkum je rozuměn jakýkoliv výzkum, jehož výsledků se nedosahuje pomocí statistických procedur nebo jiných způsobů kvantifikace. Zaměřuje se na to, jak jednotlivci a skupiny nahlízejí, chápou a interpretují svět.¹ Kvalitativní výzkumník vybírá na začátku výzkumu téma a určí základní výzkumné otázky. Otázky může modifikovat nebo doplňovat v průběhu výzkumu. V jeho průběhu nevznikají pouze výzkumné otázky, ale také hypotézy i nová rozhodnutí. Výzkumník vyhledává a analyzuje jakékoliv informace, které přispívají k osvětlení výzkumných otázek, provádí deduktivní a induktivní závěry. Pracuje přímo v terénu. Sběr dat a jejich analýza v kvalitativním výzkumu probíhají v delším časovém intervalu. Zpráva o kvalitativním výzkumu obsahuje podrobný popis místa zkoumání, citace z rozhovorů a poznámek, jež si výzkumník dělal při práci v terénu.² Výhoda kvalitativního výzkumu je především v tom, že tazatel je s dotazovanými v osobním kontaktu a v případě nepochopení či potřeby ujasnění si odpovědí je možné dotazovaného požádat o upřesnění odpovědi. Stejně tak v případě nepochopení otázky je možné otázku blíže specifikovat a dovysvětlit. Nevýhoda kvalitativního výzkumu spočívá v tom, že neumožňuje získat velké množství informací od velkého počtu osob. Zpracování a vyhodnocení získaných dat je rovněž obtížné.

K rozboru písemných sdělení o projektu je využita kvalitativní obsahová analýza dokumentů. Další využitou technikou sběru dat bylo zúčastněné pozorování, které patří mezi nejdůležitější metody kvalitativního výzkumu. Pozorováním je možné popsat, co se děje, kdo se účastní dění, kdy a kde se věci dějí, jak se objevují a proč. Pozorovatel nefunguje jen jako pasivní registrátor dat, nýbrž se sám účastní dění v sociální situaci,

¹ STRAUSS, A., CORBINOVÁ, J. *Základy kvalitativního výzkumu*, s. 10.

² HENDL, J. *Kvalitativní výzkum*, s. 50 – 51.

v níž se předmět výzkumu projevuje. Je v osobním vztahu s pozorovanými, to vede k těsnějšímu přiblížení k předmětu a k možnosti odhalit vnitřní perspektivy účastníků.³

Poslední a neméně důležitou metodou pro sběr dat byl zvolen polostrukturovaný rozhovor. Tento typ rozhovoru představuje seznam témat, jež je nutné v rámci rozhovoru probrat. Tento návod má zajistit, že se skutečně dostane na všechna pro tazatele důležitá témata.⁴ Volně přidružené otázky, jejich pořadí, formulace a volba slov může být během rozhovoru pozměněna, popřípadě může být něco dovysvětleno. Některé otázky mohou být vynechány, pokud se zdají tazateli v okamžiku rozhovoru nevhodné. Jiné otázky naopak mohou být přidány.

Při výběru vhodného výzkumného vzorku je využita technika prostého záměrného výběru. Tato technika umožňuje zvolit bez použití jiných strategických metod dotazované, kteří jsou determinováni pouze tím, že s účastí na výzkumu souhlasí a jsou pro něj vhodní, tudíž splňují předem stanovená kritéria. Do těchto kritérií patří věk, bydliště, status uživatele sociální služby a to, že se informátor hlásil k romskému etniku. Bližší informace k průběhu samotného výzkumu viz kapitola Reflexe terénního výzkumu.

³ HENDL, J. *Kvalitativní výzkum*, s. 193.

⁴ Tamtéž, s. 174.

3 Literární rešerše

Tato kapitola se zabývá dosud publikovanými pracemi, které se týkají tématu sociální exkluze a inkluze a romské národnostní menšiny, která je v České republice jednou ze skupin nejvíce postiženou sociálním vyloučením. Této problematice se věnuje řada publikací, jedná se o knižní publikace a odborné články v recenzovaných časopisech. Napříč literaturou lze rozeznat tři vědní disciplíny, které se touto problematikou zabývají - romistika, sociokulturní antropologie (etnologie) a sociologie.

Nejznámější romistka v České republice Milena Hübschmannová líčí počátek svého celoživotního zájmu o romský jazyk a kulturu v knize *Můžeme se domluvit*. Autorka ve svém díle hovoří o ochotě a schopnosti se dorozumět, o síle stereotypu, o nehumánních a humánních reakcích na odlišnost Romů a o mylné iluzi civilizační nadřazenosti.⁵

Dějiny Romů jsou podrobně popsány v knize romistky a ředitelky Muzea romské kultury v Brně Jany Horváthové *Kapitoly z dějin Romů*. Publikace přináší základní fakta z dějin a kultury romského etnika. Jedná se tedy o stručný přehled historie Romů v Evropě a českých zemích. Zabývá se problematikou původu Romů, příchodem do evropského teritoria, jejich kulturou, jazykem a slovesností, profesním zaměřením a problémem společenské asimilace.⁶

Antropologové Tomáš Hirt s Markem Jakoubkem v díle „*Romové*“ v *osidlech sociálního vyloučení* vysvětlují definici pojmu sociálního vyloučení jako situaci, kdy člověk, rodina, domácnost, společenství nebo celá subpopulace jsou vyloučeny ze sociálních vztahů a interakcí a z provozu sociálních institucí, které jsou přístupné většině společnosti. Nejsou zde představeni jen Romové, ale především celá problematika sociálního vyloučení. Hirt s Jakoubkem z různých odborných hledisek analyzují jednak sociální, kulturní, právní, ekonomické, politické, geografické a symbolické faktory, které se podílejí na vzniku a trvání sociálně vyloučených lokalit v České republice.⁷

Sám Jakoubek popisuje romskou kulturu v díle *Romové – konec (ne) jednoho mýtu*. Tato kniha se opírá o empirický základ nashromážděný během čtyř let soustavného terénního výzkumu v prostředí romských osad a příměstských sociálně vyloučených romských enkláv. Publikace přináší studii fungování romské osady včetně uceleného

⁵ HÜBSCHMANNOVÁ, M. *Můžeme se domluvit*.

⁶ HORVÁTHOVÁ, J. *Kapitoly z dějin Romů*.

⁷ HIRT, T., JAKOUBEK, M. „*Romové*“ v *osidlech sociálního vyloučení*.

obrazu jejího sociálního života. Tématem je analýza tradiční romské kultury, způsobu života a uspořádání sociálních vztahů v romské osadě. Jakoubek touto knihou rozvířil klidné vody české romistiky a vyvolal ostrou debatu nad svým popíráním romské etnicity.⁸

Se sociálním vyloučením úzce souvisí marginalizace. Marginalizací společně se sociálním vyloučením se zabýval sociolog Tomáš Sirovátka v díle *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*. Jedná se o soubor studií o postavení menšin a marginalizovaných skupin v české společnosti. Záměrem knihy je ukázat na postavení menšin a marginalizovaných skupin z více úhlů pohledu. Pozornost je věnována skupinám odlišujícím se způsobem života od většinové společnosti. Mezi tyto skupiny patří právě Romové. Všímá si vztahů české veřejnosti a menšin, otázek kulturní identity etnických menšin a v neposlední řadě se zabývá problémy soužití menšin a většinové společnosti.⁹

Dalším sociologem, který se ve svém díle věnuje sociálnímu vyloučení, je Petr Mareš. Se vznikem vyloučených lokalit a koncentrací chudých na určitá území je velmi často spojována chudoba. Kniha *Sociologie nerovnosti a chudoby* pojednává o sociální nerovnosti a chudobě, reflektuje změny ve vývoji společnosti i v konceptech, jimiž sociologie popisuje stav společnosti, k nimž patří i změna tradičního konceptu chudoby za koncepty marginalizace a sociální exkluze. Autor se zabývá sociálními skupinami nejvíce ohroženými chudobou, mezi které Romové patří, a životními strategiemi chudých.¹⁰

Odborný časopis *Sociální práce* číslo 4/2003, který vydává Asociace vzdělavatelů v sociální práci v Brně, se celý věnuje problematice sociálního vyloučení romského etnika a nese název *Možnosti sociální práce v romských komunitách*. Mezi nejvýznamnější stati patří stať od Petra Mareše *Romové: Sociální exkluze a inkluze*, která se zabývá koncepty inkluze a exkluze a aplikuje je na situaci romských komunit. Informuje o tom, že se Romové nacházejí v nepřiměřených rizicích, která mohou sociální exkluzi způsobit. Patří obvykle mezi nezaměstnané a chudé skupiny. Častěji než jiné sociální skupiny žijí v chudých oblastech a přeplněných bytech. Mezi nimi a majoritní populací se vyskytuje sociální distance a jsou objektem diskriminace.¹¹ Autorkou další významné stati *Sociální práce s Romy prizmatem hodnot Romů* je Stanislava Ševčíková. Článek diskutuje o hodnotách Romů tak, jak je možné se s nimi setkat v sociální práci s Romy. Ukazuje

⁸ JAKOUBEK, M. *Romové – konec (ne)jednoho mýtu*.

⁹ SIROVÁTKA, T. *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*.

¹⁰ MAREŠ, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*.

¹¹ MAREŠ, P. *Romové: Sociální exkluze a inkluze*.

hodnoty jako možné odrazové můstky přijetí sociálního pracovníka romskou komunitou jako člověka, který ctí její tradice, hodnoty a nepsané zákony. Dalším cílem statí je poukázat na specifickou kulturu, kterou Romové vyvinuli jako adaptační strategii na útlak a pronásledování ze strany majority.¹² Ivana Šimíková v článku *Dimenze a míra sociálního vyloučení příslušníků romské komunity v ČR* ilustruje situaci sociálního vyloučení v prostředí romské komunity v klíčových oblastech jako je postavení na trhu práce, vzdělanost, chudoba a bydlení.¹³

Na základě výzkumu z roku 2001 o životě Romů v podmínkách deseti měst v České republice podává Pavel Navrátil v knize *Romové v české společnosti* aktuální obraz situace Romů u nás s ohledem na vzájemné vztahy s majoritní společností. Tyto informace jsou zasaženy do širšího rámce, který vysvětluje, jaké problémy zažívají menšina zvláště z hlediska sociálního vyloučení, jak může a má být integrační politika vázána na podmínky konkrétní lokality. Velká pozornost je věnována perspektivám integrace ve světle výzkumu a příkladům dobré praxe v boji proti sociálnímu vyloučení Romů v České republice i ze zahraničí.¹⁴

¹² ŠEVČÍKOVÁ, S. *Sociální práce s Romy prizmatem hodnot Romů*.

¹³ ŠIMÍKOVÁ, I. *Dimenze a míra sociálního vyloučení příslušníků romské komunity v ČR*.

¹⁴ NAVRÁTIL, P. *Romové v české společnosti*.

4 Teoretická východiska

4.1 Sociální vyloučení

Definice tohoto pojmu existuje mnoho, ale jeho obsah je prostý. Termín značí situaci, kdy člověk, rodina, domácnost, společenství nebo celá subpopulace jsou vyloučeny z určitých sociálních vztahů a interakcí a z provozu sociálních institucí, které jsou přístupné většině společnosti. Pojem sociální vyloučení se začal používat v osmdesátých a devadesátých letech 20. století v západoevropských zemích zejména proto, aby zastoupil výraz „chudoba“, který evokuje pouze nedostatek hmotných zdrojů, ale dostatečně nezohledňuje důležité kritérium kvality sociálních vztahů.¹⁵ Příjmy nejsou jen nepřímou indikací chudoby a materiální deprivace a navíc nemusí vždy znamenat sociální exkluzi.¹⁶ Přestože se sociální vyloučení stalo velmi rychle běžnou součástí slovníku nejen sociologů, antropologů či sociálních pracovníků, ale i laické veřejnosti, je to stále pojem relativně nový.¹⁷

Fakticky znamená život bez účasti na trhu práce, u mladých lidí bez účasti na systematickém vzdělávání, bez přiměřeného bydlení, bez dostatečného příjmu, obvykle v izolaci či v malé skupině podobných lidí pohybujících se na okraji společnosti. Příčiny sahají od individuálních až po systémové. Sociální vyloučení může mít různou úroveň a může se měnit v čase.¹⁸

Je sporné, zda koncepty sociální exkluze a inkluze podle úvah o chudobě nebo o etnických kulturách a soužití mezi nimi představují nový pohled na staré věci nebo jde jen o přizpůsobenou terminologii nové reality. Tyto koncepty umožňují jedincům vnímat nevýhody plynoucí ze sociálních nerovností ve společnosti. Vedle klasického problému vertikálních nerovností se dnes ve společnosti objevuje problém nerovností horizontálních. Sociální exkluze totiž není tolik o růstu míry nerovnosti, ale o mechanismech, které stanovují hranice mezi těmi, kdo jsou a nejsou členy daného celku. Vyřazují tak určité jedince nebo celé kolektivy z hlavního společenského proudu. Dotýká se tak identity osob či kolektivu, protože jejími mechanismy je určeno, kdo kam patří nebo naopak nepatří – jaká identita mu je upřena a jaká mu je přisouzena. Zbavením identity vyloučením

¹⁵ HIRT, T., JAKOUBEK, M. „Romové“ v osidlech sociálního vyloučení, s. 13.

¹⁶ ATKINSON, A. B. *Social Indicators: The EU and Social Inclusion*.

¹⁷ TOUŠEK, L. *Sociální vyloučení a prostorová segregace*.

¹⁸ MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*, s. 217.

z členství většinou představuje také zbavení práv, která jsou s tímto členství spojena, nebo alespoň ztěžuje možnosti tato práva prosadit.¹⁹

Obecně je sociální exkluze chápána nejen jako vyloučení z trhu práce, z adekvátního bydlení, vzdělání a zdravotní péče, ale dimenze sociálního vyloučení je však mnohem širší. Paul Littlewood se zmiňuje o pěti hlavních dimenzích sociálního vyloučení:

- ekonomická (např. nezaměstnanost, příjmová chudoba),
- sociální a kulturní (např. vyloučení ze sociálních sítí),
- symbolická (např. stigmatizace),
- politická (např. nízká účast ve volbách),
- prostorová (např. segregace).²⁰

Příčiny způsobující sociální vyloučení jsou různé. Obecně je můžeme rozdělit na příčiny vnější a vnitřní. Vnější příčiny sociálního vyloučení jsou takové jevy, které jsou mimo dosah a kontrolu vyloučených osob a nemohou je ovlivnit vlastním jednáním. Jsou dány společenskými podmínkami nebo vyplývají z jednání lidí, kteří se nacházejí vně sociálního vyloučení. Mezi takové příčiny patří například trh práce, bytová politika, rasismus a diskriminace. Naopak vnitřní vlivy jsou jevy, které jsou důsledkem jednání konkrétních lidí, kterých se sociální vyloučení týká. Ti mohou svým jednáním situaci sociálního vyloučení způsobovat anebo posilovat jeho stávající existenci. Mezi tyto jevy patří například ztráta pracovních návyků při dlouhodobé nezaměstnanosti, neschopnost hospodařit s penězi, apatie a nízká motivace k řešení vlastních problémů.²¹

Dle zdroje z roku 2008 s problémem sociálního vyloučení se v České republice potýká přibližně 80 tisíc obyvatel sociálně vyloučených lokalit (z toho cca 70% je Romů). Počet 80 tisíc osob představuje zhruba cca 16 tisíc bytových domácností a cca 20 tisíc rodin.²²

4.1.1 Marginalizace

Sociální vyloučení a marginalizace jsou chápány jako mechanismy fungování společnosti, jejichž nezamýšleným důsledkem je odsouvání některých lidí a skupin na

¹⁹ MAREŠ, P. *Romové: Sociální exkluze a inkluze*, s. 67.

²⁰ LITTLEWOOD, P. *Social exclusion in Europe: problems and paradigm*, s. 1 – 22.

²¹ TOUŠEK, L. *Sociální vyloučení a prostorová segregace*.

²² DELOITTE BPO G I a.s. *Ekonomické aspekty vyloučených komunit*.

okraj. Jedná se přitom mnohdy o mechanismy skryté, odsouvání lidí na okraj společnosti probíhá bez účasti něčího záměru a vůle. Někdy dokonce i bez povšimnutí zúčastněných. Může tak dojít k paradoxu, kdy se samotní vyloučení o aspektech své pozice dozvídají teprve od sociálního pracovníka. V dnešní společnosti vnímáme vylučování některých lidí z ní jako aktuální problém. Zvýšená horizontální a vertikální mobilita zesiluje konkurenci a probouzí soutěživost na horizontálních úrovních. Lidé se cítí znepokojení a nejistí ve světě, na jehož vazbách jsou závislí. Lékem na nejistotu se může stát sociální skupina a utváření mnoha subkultur, které svým členům poskytují zázemí pro utváření sociální identity. Soudržnost a identita skupiny se vytvářejí nejen na základě solidarity mezi členy, ale také vymezováním se vůči skupinám jiným. Upevňování skupinových hodnot znamená odmítání hodnot jiných skupin.²³

Například marginalizace osob na trhu práce je spojována nejen s jejich chudobou, ale stále více i s jejich sociální izolací a s oslabením jejich aktivního občanství. Většina pracovních příležitostí nabízených nezaměstnaným žadatelům o práci bývá na omezenou dobu, nezajišťuje pravidelný příjem, neposkytuje zaměstnanci potřebnou jistotu a ani náležitě nemotivuje. V důsledku dlouhodobé nezaměstnanosti ztrácejí tyto lidé pracovní návyky a sociální dovednosti, dále se znehodnocuje jejich lidský kapitál, jejich znevýhodněná pozice na straně poptávky po pracovní síle se dále prohlubuje a uzavírá se tak kruh vyloučení z trhu práce.²⁴

4.1.2 Past chudoby

Kulturu chudoby formuloval americký antropolog Oscar Lewis v roce 1959 jako specifický konceptuální model, který popisuje subkulturu západní společnosti, která má vlastní strukturu, logiku a vlastní způsob života, který je předáván z generace na generaci. Kultura chudoby je podle Lewise reakce a adaptační mechanismus na určité podmínky ve společnosti, a jakmile jednou vznikne, má tendenci se reprodukovat.²⁵

Kritéria chudoby jsou závislá na tradici a na aktuální koncepci sociální spravedlnosti. Dříve běžně užívanými objektivními měřítky chudoby byly úroveň příjmů a úroveň spotřeby. Novější komplexnější měřítka představují dohodnuté standardy minimálních potřeb - minimální spotřební koš zahrnující statky a služby zajišťující

²³ SIROVÁTKA, T. *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*, s. 28 – 29.

²⁴ ŠIMÍKOVÁ, I. *Dimenze a míra sociálního vyloučení příslušníků romské komunity v ČR*, s. 44.

²⁵ LEWIS, O. *La Vida. A Puerto Rican Family in the Culture of Poverty*.

důstojné přežití. Nejširší pojetí chudoby zahrnuje vedle příjmů i dostupnost veřejných služeb a stav výživy. Zdrojem chudoby je nezaměstnanost, nízký příjem ze zaměstnání, nízká úroveň vlastněného bohatství a nízké vzdělání.²⁶

Za hlavní příčiny chudoby jsou považovány rychlá globalizace ekonomiky provázená zesílením světové konkurence, rozsáhlá rekonstrukce ekonomik související se ztrátou jistoty zaměstnání a růstem strukturální nezaměstnanosti. Technický pokrok, který nahrazuje živou pracovní sílu, a globalizace světové ekonomiky, která přesouvá výrobu tam, kde je pracovní síla levná, dopadají na některé sociální kategorie, jako jsou nekvalifikovaní, příslušníci etnických menšin a staří pracovníci.²⁷ V souvislosti s nezaměstnaností se hovoří o tzv. nové chudobě. Tento termín neodkazuje nejen k nezaměstnanosti, ale i k vzrůstající nestabilitě sociálních vazeb a sociální solidarity (rozpad rodin, sociální izolace skupin obyvatelstva, eroze třídní solidarity a sociálních sítí).²⁸ Příčinou existence chudoby není nedostatek zdrojů ale jejich distribuce. Chudoba je velmi často spojována s nerovností a koncentrací chudých na určitá území a se vznikem vyloučených lokalit. Chudobu lze chápat jako výraz extrémní nerovnosti, oddělení určité části populace nejen od bohatých, ale i od celého zbytku populace. Nejviditelnějšími formami nerovnosti jsou nerovnost bohatství a příjmu. Nerovnosti v příjmech jsou dány sociální pozicí, ale mohou se jevit i jako nerovnosti dané etnickou příslušností, pohlavím, věkem a profesí. V české společnosti je etnická chudoba doménou Romů. Romové mají nízkou úroveň kvalifikace a pověst nespolehlivých pracovníků, což je diskvalifikuje na trhu práce. V těchto ohledech mohou být důsledkem diskriminace ve formě odmítání zaměstnat osoby určitých charakteristik nebo jim poskytnout nižší mzdu za stejnou práci. Zatlačuje je to nejen na sekundární trh práce, kde jsou vystaveni vyššímu riziku nezaměstnanosti, ale také do černé ekonomiky nebo do závislosti na sociálních dávkách.²⁹

Logicky lze předpokládat, že lidé dlouhodobě a opakovaně vylučovaní z pracovního trhu, nebudou finančně a materiálně zabezpečeni. Příjmy dlouhodobě nezaměstnaných tvoří pouze sociální dávky a dorovnávají se do životního minima dané rodiny. Životní minimum je však zkonstruováno tak, aby zajistilo pouze krátkodobou nepříznivou sociální situaci, která nejčastěji vzniká při ztrátě zaměstnání. Není v něm

²⁶ MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*, s. 81.

²⁷ MAREŠ, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*, s. 53 – 54.

²⁸ SILVER, H. *Social exclusion and social solidarity: Three Paradigms*, s. 532 – 533.

²⁹ MAREŠ, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*, s. 53 – 54.

zahrnuto riziko, že doba bez zaměstnání může být dlouhá až několik let. Tímto jediným příjmem není možné hradit nákup nových předmětů dlouhodobé spotřeby nebo výdaje vznikajících při nečekaných životních událostech.³⁰

Chudoba je sociální problém všude na světě. Bylo by tedy nesprávné se domnívat, že se jedná o problém romský. Souvisí sice s postavením Romů v české společnosti, s diskriminací, kvalifikací, vzděláním a životní úrovní rodin, ale tato skupina obyvatelstva nemá obecně „genetické dispozice“ k tomu být a zůstat chudí. Způsob spotřebního chování, jak a za co chudá rodina utrácí peníze, není závislá na etnicitě. Chudoba do jistého okamžiku reprodukuje sama sebe a to je moment, kdy je potřeba jednotlivým rodinám pomoci a zkusit narušit tento bludný kruh.³¹

Při výpočtu sociálních dávek se vychází z počtu všech osob, které společně žijí v jedné domácnosti. Pro romské rodiny je charakteristický vyšší počet dětí v rodině. Děti do rodiny nepřinášejí žádné příjmy, potom je logické, že čím je jejich počet v rodině vyšší, tím je vyšší i riziko chudoby. Větší počet dětí ohrožuje finanční zajištění rodiny. Rodiny s dětmi potřebují více zdrojů než rodiny bez dětí. Děti znamenají i bariéru pro účast ženy na trhu práce. Existuje přitom mylná představa, že Romové záměrně rozšiřují své rodiny z důvodu vyššího čerpání sociálních dávek. V praxi tomu tak není. Chudé rodiny nemají více dětí proto, že by si je přáli mít, ale spíše proto, že jejich plození nedokážou preventivně bránit. Chudoba se týká také mládeže, která je vystavena většímu riziku dlouhodobé nezaměstnanosti. Řada z nich se stává nezaměstnanými okamžitě po opuštění školy a nemá tak žádné zkušenosti se zaměstnáním a nárok na sociální dávky. Prodlužuje se tak jejich závislost na rodičích. Roste počet těhotenství mladistvých jako alternativní strategie, jak dosáhnout statusu dospělé osoby a získat tak příjem ze sociálních dávek. Za příčinu chudoby bývá považována i neochota chudých pracovat, neschopnost šetrnosti nebo nízká morálka spojená s jevy jako je alkoholismus, gamblerství atd.

Je možné odvodit, že závislost na sociálních dávkách přispívá k odkládání reálných potřeb, protože si jejich uspokojení nemohou lidé dovolit. U Romů často dochází k ambivalentní situaci, kdy navenek působí bohatě a pořizují si zlaté šperky apod. Jedná se o nezamýšlený efekt, protože Romové nemají stejnou strukturu návyků a v mnoha

³⁰ ŠIMÍKOVÁ, I. *Dimenze a míra sociálního vyloučení příslušníků romské komunity v ČR*, s. 45.

³¹ MORAVEC, Š. *Chudoba, vysoká zadluženost, rychlé půjčky, zájem nebo lichváři*, s. 18 – 19.

oblastech jsou skromnější. Nejezdí na dovolené, neinvestují do vzdělání, nemají tak vybavené byty atd.³²

S chudobou úzce souvisí status chudoby. Chudoba neznamená, že člověk nemá nic nebo má málo. Není to málo majetku, je to především vztah mezi lidmi, sociální status. Sociální status chudých se týká rozsahu zaopatření, které jim z titulu z tohoto statusu náleží. Jde o to, jaké potřeby společnost uzná jako nezbytné a je ochotna jejich uspokojování garantovat i těm, kdo si je nejsou schopni zajistit vlastní aktivitou. Rozsah potřeb je enormní a může expandovat v čase i prostoru. Nelze proto stanovit seznam potřeb, i když některé z těchto potřeb jsou důležitější než jiné. Nelze také dojít k úplnému konsensu o tom, uspokojení, kterých potřeb a jakým způsobem má společnost svým členům garantovat. Jedním z velkých problémů je, jak směřovat dávky sociální pomoci ke skutečně potřebným. Chudí jsou svými životními podmínkami postaveni před odlišně životní problémy. Aby se s těmito problémy mohli vypořádat, vytvářejí si specifický životní styl, který se stává jejich společnou charakteristikou. Představuje společně sdílené hodnoty, postoje a vzorce chování, které jsou generačně přenášeny z rodičů na jejich děti. To vše jim pomáhá přizpůsobit se životu v chudobě a přežít v jejím prostředí, ale současně jsou handicapováni při pokusech se z chudoby vymanit. K charakteristikám tohoto způsobu života patří neustálý boj o živobytí, opuštěnost, hlad a ekonomická nejistota. Bydlení v malých, špatně vybavených a přeplněných bytech ztěžují možnosti harmonického soužití. Na úrovni rodiny jde o krátké dětství, předčasné sexuální zkušenosti, nemanželské soužití spojené s nestabilitou těchto svazků a vysoký podíl osamělých matek s dětmi.³³ Chudé děti neúměrně zažívají i jiná znevýhodnění jako je deprivace, horší zdravotní stav, slabší školní výsledky. Hůře se jim daří i v dospělosti, oproti dětem z jiného prostředí mají větší šanci stát se rodiči ve velmi nízkém věku.³⁴

Na individuální rovině se u chudých lidí jedná o silný pocit bezmocnosti a závislosti. S tím je spojeno slabé ego, nedostatečná kontrola emocí, orientace na přítomnost s neschopností plánovat a sklon k patologickému chování. Kultura bídy je způsobem života předávaným z generace na generaci. Typický příjemce sociální podpory

³² ŠEVČÍKOVÁ, S. *Sociální práce s Romy prizmatem hodnot Romů*, s. 115 – 116.

³³ MAREŠ, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*, s. 168 – 169.

³⁴ SIROVÁTKA, T. *Rodina, zaměstnání a sociální politika*, s. 150.

žije v rodině, která přináší jen malou pravděpodobnost, že dětem budou předány aktivní životní postoje.³⁵

4.1.3 Skupiny ohrožené sociálním vyloučením

Lidé ohrožení sociálním vyloučením, to znamená, že se v jejich situaci mísí několik ohrožujících faktorů, které nejsou schopni sami řešit, mají podobné charakteristiky, které zapříčiňují jejich další sociální propad a následně i sociální propad jejich dětí a okolí. Jsou například dlouhodobě nezaměstnaní, nemají peníze ani kvalifikaci a je pravděpodobné, že na tom budou jejich děti velmi podobně.³⁶

Mezi skupiny osob, které se považují za ohrožené sociálním vyloučením, patří především osoby bez přístřeší, osoby závislé na návykových látkách a osoby vracející se z výkonu trestu.

Samostatnou kapitolu tvoří etnické a menšinové skupiny. V České republice lze v tomto kontextu hovořit o různých skupinách, Romové jsou však jednoznačně skupinou, která je sociálním vyloučením postižena velmi výrazně. Romové se ocitají mezi nezaměstnanými a chudými častěji než ostatní, častěji obývají nevyhovující a přeplněné byty situované v devastovaných oblastech, mají ztížený přístup k řadě služeb, jejichž využívání je v majoritní společnosti standardní.³⁷

Vyloučen může být člověk na základě své osobní charakteristiky (případ handicapovaných osob), na základě svého jednání nebo příslušnosti k určité kolektivě. Tímto způsobem může být vyloučen celý kolektiv osob. Sociální exkluze ohrožuje nejen vyloučené, ale i majoritní společnost, ze které jsou vylučováni. Ta je ohrožena především oslabením sociální koheze, sociálních vazeb a vyšším růstem napětí ve společnosti.³⁸

4.2 Menšiny

Pokud se hovoří o sociální práci s menšinami, obvykle máme na mysli národnostní nebo etnické skupiny. Mezi minority tak mohou být začleněny různé skupiny obyvatelstva, které se odlišují svým postojem či způsobem života od běžných norem společnosti. Jedná se například o feministky, homosexuály.³⁹

³⁵ MAREŠ, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*, s. 168 – 169.

³⁶ MORAVEC, Š. *Chudoba, vysoká zadluženost, rychlé půjčky, interest nebo lichváři*, s. 19.

³⁷ MAREŠ, P. *Romové: Sociální exkluze a inkluze*, s. 68.

³⁸ Tamtéž, s. 69.

³⁹ ŠATAVA, L. *Národnostní menšiny v Evropě*, s. 18.

Menšina spíše označuje skupinu, která má vůči jiné (většinové) skupině specifické znaky. Např. tělesné nebo kulturní charakteristiky, které její příslušníky odlišují od příslušníků dominantní skupiny, a daná skupina na nich staví svou kolektivní identitu. Za příslušníka národnostní skupiny lze považovat toho, kdo vyznává společné náboženství, sdílí stejnou kulturu, má stejný národní nebo geografický původ a hovoří společným jazykem. Etnická skupina je část větší populace, definuje sebe samu jako odlišnou a jako taková je vnímána ostatními.⁴⁰ V České republice pojem národnostní menšina a příslušník národnostní menšiny stanovuje zákon č. 273/2001 Sb., o právech příslušníků národnostních menšin a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů. V prvním odstavci § 2 je uvedena definice národnostní menšiny: „*Národnostní menšina je společenství občanů České republiky žijících na území současné České republiky, kteří se odlišují od ostatních občanů zpravidla společným etnickým původem, jazykem, kulturou a tradicemi, tvoří početní menšinu obyvatelstva a zároveň projevují vůli být považováni za národnostní menšinu za účelem společného úsilí o zachování a rozvoj vlastní svébytnosti, jazyka a kultury a zároveň za účelem vyjádření a ochrany zájmů jejich společenství, které se historicky utvořilo.*“ Ve druhém odstavci je pak uvedeno, kdo je příslušníkem národnostní menšiny: „*Příslušníkem národnostní menšiny je občan České republiky, který se hlásí k jiné než české národnosti a projevuje přání být považován za příslušníka národnostní menšiny spolu s dalšími, kteří se hlásí ke stejné národnosti.*“⁴¹

Existence etnických menšin je vyznačována řadou specifíků. Každý člen některé menšinové populace je touto skutečností determinován a ovlivněn. U menšinových etnických populací se v rozsáhlejší míře než u velkých národů setkáme s potřebou identifikačních znaků, symbolů či atributů.⁴² Život ve většinové společnosti ve společném státním útvaru s sebou také často přináší řadu obtíží v praktickém každodenním životě. Mnohdy se jedná až o traumatizující otázky osobní identity, role národnosti při volbě životního partnera, otázku výchovy dětí a jejich umístění do škol, v některých případech i vnitřní problémy spojené s otázkou perspektivní budoucnosti a kontinuity samotného trvání etnika. Většinou tyto uvedené skutečnosti jsou v podvědomí příslušníků většinové společnosti nedostatečně známy anebo podceňovány. Obyvatelé České republiky jsou pak

⁴⁰ NAVRÁTIL, P. *Romové v české společnosti*, s. 16 – 24.

⁴¹ Zákon č. 273/2001 Sb., § 2.

⁴² ŠATAVA, L. *Jazyk a identita etnických menšin*, s. 46 – 47.

považováni za homogenní společnost a dlouhodobě jsou kritizováni, že nejsou ochotni přijímat odlišnosti.⁴³

4.2.1 Romská menšina

Romská národnostní menšina patří mezi dvanáct uznaných národnostním menšin v České republice. Na úvod je nutné vyjasnit, kdo je vůbec na mysli, když se mluví o romské menšině. Vychází se z toho, jaké významy se za romstvím skrývají v reálném životě sociálně vyloučených, o kterých je psána tato práce. V dalším textu, pokud nebude uvedeno jinak, bude slovo Rom značit člověka, který je Romem v jednom ze tří uvedených významů. Předmětem zájmu této diplomové práce jsou ale jen ti Romové, kteří se ocitli v situaci sociálního vyloučení.

Romové, nositelé romské kultury. Romem je tu míněn ten, kdo si osvojil a praktikuje určitý komplexní integrovaný systém hodnot, norem, principů sociální organizace, způsobů řešení problémů a systém, který identifikujeme jako romskou kulturu.⁴⁴

Romové ve smyslu sebeidentifikace. Romem je ten, kdo se za Roma považuje. Ne všichni, kteří o sobě vědí, že jsou Romové, se hlásí k romské národnosti. S takovým předpokladem jsou někdy interpretovány výsledky sčítání lidu z roku 2001, kdy svou romskou národnost deklarovalo jen 11 746 osob žijících v České republice.⁴⁵

Rom jako charakteristika připsaná zevnějšku. Romem je zde ten, kdo je za Roma považován významnou částí svého okolí. Většina Romů je tak identifikována druhými obvykle na základě jakéhosi „typického vzhledu“.

Mezi nejvíce viditelné menšiny v České republice patří Romové nejen díky svému fyzickému vzhledu, ale i pro sociálně ekonomické problémy, se kterými se někteří ze zástupců této skupiny potýkají. Od majority se odlišují antropologickými znaky a specifickou kulturou.⁴⁶

Romové, podobně jako jiné menšiny na světě, sdílejí společné území s etnokulturně a jazykově odlišnou majoritou, jsou tedy bilingvní a bikulturní. Česká komunikační symbolika jim není cizí a jsou plnoprávními občany tohoto státu. Nezáleží na tom, kdy na

⁴³ ŠATAVA, L. *Národnostní menšiny v Evropě*, s. 20.

⁴⁴ HIRT, T., JAKOUBEK, M. „Romové“ v osidlech sociálního vyloučení, s. 14.

⁴⁵ Český statistický úřad. [online] [cit. 2014-04-20]. Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/p/4114-03>

⁴⁶ ŠEVČÍKOVÁ, S. *Sociální práce s Romy prizmatem hodnot Romů*, s. 105.

zdejší území přišli. Romové jsou však stále většinovou společností považováni za jakési „hosty“. Tento egocentrismus, nadřazenost většinové společnosti pak logicky znesnadňuje Romům průnik do majoritní kultury a jazyka.⁴⁷ Romové jsou zde nejprve vnímáni jako příslušníci odlišného etnika a následně sekundárně jako občané. Veřejností jsou posuzováni především podle ochoty k asimilaci. Diskurs, ve kterém je vedena diskuse na téma problémů společného soužití v české společnosti, je jednostranný v tom smyslu, protože nevzniká z dialogu. Česká veřejnost o tento dialog s jinými kulturami příliš nestojí. Stojí spíše o pořádek, který je narušen již samotnou odlišností Romů.⁴⁸

Dosud zatím nebyl formulován oficiální postoj, který se týká postavení romské populace v naší zemi. Pokud mají být Romové považováni za osobité, plnohodnotné etnikum, není dořešena otázka jejich rozvoje, výuky a užití romského jazyka. Počet Romů hlásící se úředně ke své národnosti je nízký. Za touto skutečností stojí netolerance a xenofobní naladění české majority. Žít v České republice jako Rom je tak údajně mnohými členy etnické menšiny chápáno jako handicap.⁴⁹

4.2.2 Identita a kultura romského národa

Identita, podobně jako hodnoty, je neuchopitelná. Skládá se z hodnot, zkušeností, osobnostních a komunitních prvků, které jsou závislé na sobě navzájem a navíc také na kultuře, ve které se utváření identity děje. Je možné tedy shrnout, že identita se mění s materiálními podmínkami, v nichž daná osoba žije. Je tedy dynamický prvek, který se utváří celý život.⁵⁰

Kolektivní identitu lze chápat jako výraz osobní identifikace člena určité skupiny s touto skupinou.⁵¹ V této diplomové práci je nahlížena jako sociokulturní konstrukt, tedy jako relace mezi MY a ONI, která se vytváří na základě vybraných diferenciacních atributů jako je např. jazyk, zvyky a tradice, náboženství či fyzické rysy.⁵²

Konkrétní podoba kolektivní identity se projevuje zejména společně sdílenými idejemi a zájmy. Je silná nebo slabá podle toho, nakolik se uplatňuje ve vědomí členů skupiny a nakolik dokáže motivovat jejich myšlení a jednání. Kolektivní identita a její

⁴⁷ HÜBSCHMANNOVÁ, M. *Můžeme se domluvit*, s. 12 – 13.

⁴⁸ MAREŠ, P. *Romové: Sociální exkluze a inkluze*, s. 66.

⁴⁹ ŠATAVA, L. *Jazyk a identita etnických menšin*, s. 111 – 112.

⁵⁰ ŠEVČÍKOVÁ, S. *Sociální práce s Romy prizmatem hodnot Romů*, s. 108.

⁵¹ GIESEN, B. Konstrukce kolektivní identity. In HROCH, M. *Pohledy na národ a nacionalismus*.

⁵² BERGER, P., LUCKMANN, T. *Sociální konstrukce reality*.

manifestace může být produkována pouze prostřednictvím symbolů. Za těmito symboly se skrývá kultura. Vědomí kolektivní identity je tudíž odvozováno ze souborů kulturních specifik skupiny. V jistém ohledu lze proto některé aspekty kolektivní identity zahrnout pod široce chápaný pojem kultury.⁵³ Kulturou rozumíme způsob konání, cítění a myšlení, který je vlastní určitému lidskému společenství. Kultura je vlastně vše, co je získané a předávané, tedy opak vrozeného. Je to soubor materiálních a nemateriálních výtvorů sociálních institucí, hodnot a norem daného společenství.⁵⁴

Identita člověka a společnost se svou kulturou jsou tedy spojené nádoby. Tuto spojitost lze dobře pozorovat právě na Romech, kteří s vyšším vzděláním, integrací do společnosti a získáním stabilního zaměstnání přijímají sdílené hodnoty majority. Společně s identitou určité skupiny se vytvářejí i vzorce chování, které jsou inherentní právě dané skupině. Tyto vzorce jsou charakterizovány kolektivní zkušeností skupiny, jsou navzájem předávány a tradovány verbálně i neverbálně. Pokud jsou vzorce komunitou přijímány, jedná se o koherentní systém forem chování, hodnot a norem.⁵⁵

Obvykle se na Romy nahlíží, že se nacházejí na nízké kulturní a civilizační úrovni. Interpretace, která Romy považuje za zaostalé, je však ukázkou kulturní arogance a etnocentrismu. Kulturu lze posuzovat pouze v jejím vlastním kontextu, v souvislostech jejích vlastních hodnot, idejí, norem a tradic. Je zřejmé, že mnoho kulturních prvků a mechanismů, které jsou v souladu s hodnotami a obyčejí kultur, jichž jsou součástí, nevyhovuje normám a zvykům kultur jiných. Taková perspektiva je totiž k nositelům odlišných kultur výrazně netolerantní, protože jiné kultury jsou posuzovány podle standardů, které jim nejsou vlastní. Navíc je takový způsob pohlížení na jiné kultury hodnotově zatížený, takže ostatní kultury nejsou chápány pouze jako jiné, ale rovnou jako horší než kultura vlastní. Proto takto nemůžeme srovnávat kulturu romskou a kulturu majoritní společnosti, neboť v tomto smyslu nejsou vzájemně souměřitelné. Chceme-li tedy romskou kulturu poznat v její adekvátní rovině, musíme opustit slovník, jehož součástí jsou hodnotící výrazy jako „nepřizpůsobiví“ nebo „neadaptovaní“, protože staví poměrování romské kultury s hodnotami kultury většinové společnosti.⁵⁶

⁵³ LOZOVIUK, P. *Evropská etnologie ve střeoevropské perspektivě*, s. 38.

⁵⁴ MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*, s. 99.

⁵⁵ ŠEVČÍKOVÁ, S. *Sociální práce s Romy prizmatem hodnot Romů*, s. 108 – 109.

⁵⁶ JAKOUBEK, M. *Romové – konec (ne)jediného mýtu*, s. 70 – 71.

4.2.3 Historie Romů

O původu Romů kolují odlišné představy. Koncem 18. století bylo na základě jazykového srovnávacího studia prokázáno, že Romové pocházejí z indického subkontinentu. Někteří indologové a romisté se přiklánějí k hypotéze, která předpokládá, že předkové dnešních Romů náleželi k původním obyvatelům Indie. Mezi samostatná etnika patřili z původních obyvatel i Domové, kteří jsou označeni za nejbližší příbuzné Romů, protože život a kultura dnešních indických Domů vykazuje mnoho shodných rysů s kulturou Romů.⁵⁷

Romové tehdy už v Indii patřili k různým kastám a podkastám, z nichž každá měla svoji profesi a vlastní způsob obživy a pravděpodobně i vlastní dialekt. Lze tedy předpokládat, že předkové Romů, kteří v příbuzenských skupinách postupně odcházeli z Indie, hovořili dialektem té oblasti, ve které se pohybovali.⁵⁸

Stěhování Romů z Indie bylo pravděpodobně motivováno nemožností najít v původní vlasti dostatek zdrojů obživy. Při své cestě pobývali různě dlouho v rozličných zemích, v nichž byli výrazně ovlivněni majoritní kulturou.⁵⁹

Tato migrace trvala řadu staletí a svou vlast opouštěli ve vlnách. Dnes je najdeme téměř po celém světě. Do Evropy, kde Romů zůstalo nejvíce, doputovala první vlna zhruba před rokem 1000 přes dnešní Turecko. Dějiny Romů v Evropě jsou složitou spleť příběhů a osudů mnoha různých skupin, jež se lišily způsobem obživy, dialektem a kulturou. Protože přicházeli z úplně jiného kulturního prostředí, postarali se svým odlišným vzhledem a vystupováním o rozruch, navíc se živili zejména magií, předváděním cvičených zvířat apod. Obyvatelům tehdy připomínali už rozprášenou heretickou sektu tzv. Athinganů, za které je zaměnili. Z tohoto označení postupnými jazykovými změnami vznikla dnešní podoba slova Cikán. Proto se v dobovém diskursu Romové označují jako Cikáni, ale v diplomové práci se bude užívat označení Rom.⁶⁰

První zprávy o Romech na území českých zemí jsou z doby krátce po roce 1400. Jejich přijetí nebylo příznivé, byli podezírání, že špehují ve prospěch Turků nebo že zakládají požáry. Na základě královských nařízení byli vypovídáni ze země, mučeni, zabíjeni nebo užíváni k nuceným pracím. Někdy na ně byly pořádány hony a zabít Roma

⁵⁷ HORVÁTHOVÁ, J. *Kapitoly z dějin Romů*, s. 5 – 6.

⁵⁸ HÜBSCHMANNOVÁ, M. *Můžeme se domluvit*, s. 24 – 25.

⁵⁹ MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*, s. 190.

⁶⁰ Romea. [online] [cit. 2015-03-13]. Dostupné z: <http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/lukas-houdek-kdyz-se-rom-pere-s-cikanem>

bylo beztrestné. Děti byly dávány na vychování do neromských rodin. Obyvatelstvo navzdory perzekučním výnosům jejich přítomnost akceptovalo, zčásti ze soucitu a solidarity, zčásti proto, že byli užiteční.⁶¹ První pokus zabývat se těmito negativními vztahy mezi romským obyvatelstvem a většinou společností učinila Marie Terezie. V roce 1751 vydala nový protiromský dekret, podle něhož měli být vyhošťováni a trestáni „pouze cizí Romové“. Od počátku šedesátých let 18. století se pak přistoupilo k asimilačním strategiím. Romové měli právo pracovat v zemědělství, oblékat se jako ostatní, plnit povinnosti nevolníků vůči vrchnosti a náboženské povinnosti vůči církvi. Nesměli však mluvit romsky a nechat si svá jména. Byli záměrně rozptylováni, aby v každé vesnici žila pouze jedna romská rodina. Na většině území Čech a Moravy byli Romové známí jako kočovníci. Používali typické vozy kryté plachtami nebo maringotky tažené koňmi. Prodávali kovářské výrobky, nepálené cihly, drátovali hrnce apod.⁶²

První republika tolerovala Romy stále hůře, zakazovalo se jim tábořit a kočovat ve větších skupinách. Nejhorší kapitolou historie českých Romů byl holocaust za vlády nacistů. Postupně se protiromská opatření a diskriminační zákony zpříšňovaly. Romové neměli přístup do veřejných místností a parků, nesměli používat veřejné dopravní prostředky. Do obcí mohli vstoupit jen ve vymezenou dobu dvou hodin. Děti nesměly chodit do školy. Muži byli odváděni do táborů nucených prací. Ale nebyly to tábory vyhlazovací.⁶³ Od jara 1943 do července 1944 byla postupně deportována naprostá většina Romů z protektorátu do koncentračních táborů. Rozhodujícím hlediskem pro zařazení do transportu byly vnější znaky: barva očí, vlasů a odstín pleti. Jen mizivé procento Romů bylo deportaci ušetřeno.⁶⁴ Z původních 6500 protektorátních Romů bylo ponecháno na svobodě pouze 300 osob, zatímco zbývající většina se stala objektem soustředování v táborech nucené koncentrace. Tam byli romští vězňové vyhlazeni. Jenom v cikánských táborech zahynulo přes 3000 mužů, žen a dětí.⁶⁵ V komplexu osvětimského koncentračního tábora nalezlo svoji smrt téměř 20 000 Romů z celé Evropy. Celkový počet romských obětí druhé světové války je odhadnut na půl milionu osob.⁶⁶

⁶¹ HORVÁTHOVÁ, J. *Kapitoly z dějin Romů*, s. 11 – 36.

⁶² Tamtéž, s. 37.

⁶³ HÜBSCHMANNOVÁ, M. *Můžeme se domluvit*, s. 30.

⁶⁴ HORVÁTHOVÁ, J. *Kapitoly z dějin Romů*, s. 46 – 47.

⁶⁵ NEČAS, C. *Holocaust českých Romů*, s. 173.

⁶⁶ HORVÁTHOVÁ, J. *Kapitoly z dějin Romů*, s. 48.

Poválečné Československo bylo v té době prakticky bez Romů. Původní integrování Romové zemřeli v koncentračních táborech a jednotlivci vracející se z koncentračních táborů se zařadili mezi ostatní obyvatelstvo, se kterým splynuli. Do Čech a na Moravu přicházeli Romové ze Slovenska, kteří se lišili způsobem života v izolovaných osadách na okrajích slovenských obcí. Romové hledají práci, ale i možnost lepšího bydlení, přicházeli hlavně do pohraničí a průmyslových center. V roce 1952 byla vydána směrnice s názvem *Úprava poměrů osob cikánského původu*, jež kladla hlavní důraz na převýchovu. Komunistická strana Československa prosadila státem řízenou asimilaci, z které vyplývala snaha zařadit Romy mezi ostatní obyvatelstvo. Od roku 1965 byl realizován rozptyl romských obyvatel. Při likvidaci romských sídlišť zanikaly i rodové komunity, které byly zárukou morálního řádu pro své členy. Právě v tomto období došlo k největší devastaci Romů jako svébytné etnické skupiny. Vlastní hodnoty byly hanobeny, a tak se jich postupně sami Romové vzdávali. Upíralo se jim právo na svébytnost kultury a životního stylu, na druhé straně měli zaručeno slušné bydlení a stálé zaměstnání. Na nátlak školských pracovníků přestávali rodiče na své děti mluvit romsky. Docházelo k přeřazování dětí do zvláštních škol, jelikož nebyla nutná kvalifikace k získání zaměstnání.⁶⁷

Listopad 1989 byl i v životě Romů velkým předělem. Přinesl jim svobodu užívat svého jazyka a pěstovat svou národní kulturu. Romové hleděli do budoucnosti s velkými nadějemi. Začínaly se psát romské básně i próza, pořádaly se kulturní akce, podporoval se romský tisk, televizní i rozhlasové vysílání. Na vysokých školách se začal studovat romský jazyk a kultura. Brzy se ovšem ukázalo, že Romové zatím nedokážou nových možností dostatečně využít. Jejich situace se nezlepšila, došlo naopak ke zhoršení. Klíčem k pochopení změn, o které jde, je kontrast mezi komunistickým paternalismem a současným liberalismem. Doba, kdy se každý musí starat sám o sebe a nést následky svých činů nebo své nečinnosti, postihla Romy především v oblasti zaměstnanosti. Nekvalifikovaní Romové, často absolventi zvláštních škol, se ocitli mezi prvními nezaměstnanými. Pochopitelně se Romové v této situaci nacházejí především v důsledku nedostatečného vzdělání, ale svůj díl viny nese i skrytý rasismus soukromých zaměstnavatelů.⁶⁸

⁶⁷ HORVÁTHOVÁ, J. *Kapitoly z dějin Romů*, s. 50 – 53.

⁶⁸ Tamtéž, s. 53 – 59.

4.2.4 Rasismus a diskriminace Romů v České republice

Rasismus představuje velmi starý fenomén ve společnosti. Jedná se o přesvědčení o výjimečném postavení a hodnotě vlastní rasy a naopak méněcennosti ras ostatních.⁶⁹ Můžeme se setkat se dvěma typy rasismu. Jedná se o rasismus klasický, který je založen na biologické podřadnosti určité rasy a v důsledku toho i na odsouzeníhodných obecných vlastnostech a charakteristikách jejich příslušníků, které opravňují vyšší rasu k prosazování takového postoje. Tato forma rasismu se projevila nejvíce ve 20. století. U některých skupin v dnešní době tento postoj opět výrazně ožívá nebo se transformuje do nenávisti vůči dalším skupinám považovaných jejich zastánci za podřadné. Druhým typem je rasismus nový. Tento typ rasismu se objevil proto, že klasická podoba rasismu se již nejevila jako obecně přijatelná. Hlavním pojmem je homogenní kultura a podpora kulturní integrity. Vychází z předpokladu, aby jakákoliv společnost byla funkčně efektivní a bezkonfliktní, potřebuje svou vlastní homogenní kulturu. Cokoliv ji ohrožuje, musí být odmítnuto. Proto se nový rasismus na první pohled může zdát jako mravní a žádoucí. Ve skutečnosti jde o rasismus klasický, který je jen podáván přijatelnějším způsobem.⁷⁰

Rasismus může mít měkkou a tvrdou podobu. Měkký rasismus je spíše nevyhraněný a latentní společenský postoj. Většinou se projevuje jako nesouhlas se životem těch, kterých se týká. Neprojevuje se jako promyšlená ideologie. Nositel není žádné organizační seskupení. Lze charakterizovat pojmy jako je vylučování a omezování. Není rozeznáván jako rasismus, ale je považován za důvodné výhrady proti způsobu života těch, proti kterým je namířen. Tento postoj v této podobě obvykle sdílí široká veřejnost, proto není vnímán jako nezdravý jev, ale jako celospolečensky sdílená norma. Tvrdý rasismus je agresivní podoba tohoto postoje. Jeho projevy mají podobu veřejně proklamovaných ideologií (fašismus, nacionalismus atd.). Jejich nositeli jsou společenská a politická organizační seskupení. Projevy jsou snadno rozpoznatelné. Jedná se o ničení, zášť, hanobení, vyhrožování a rasové násilí.⁷¹

V zemích jako je Česká republika, čelí Romové rostoucí agresi extremistických pravicových skupin. Oběti obvykle nevyžadují žádnou ochranu, protože od právního systému očekávají jen velmi malé zastání. Případy zůstávají často nedořešeny. Navíc

⁶⁹ JANDOUREK, J. *Sociologický slovník*, s. 201.

⁷⁰ ŠÍŠKOVÁ, T. *Menšiny a migranti v České republice: my a oni v multikulturní společnosti 21. století*, s. 156 – 57.

⁷¹ FRIŠTENSKÁ, H. *Pojmy xenofobie, rasismus, rasové násilí a diskriminace*, s. 13.

soudci odmítají případy předložené Romy posuzovat jako rasově motivované trestné činy. Policejní brutalita proti Romům je další běžný jev. Romové byli často v minulosti oběťmi pogromů. K pogromům dochází tehdy, když se šíří hněv kolem pravděpodobného přestupku spáchaného jednou osobou patřící k určité skupině a exploduje do řízeného násilí namířeného proti všem členům této skupiny.⁷²

Ve společnosti se rasismus projevuje rasovou diskriminací, která má různé stupně od ignorování, přes slovní a fyzické napadání až po snahu o totální likvidaci odlišné skupiny. Má složku vrozenou (potřeba lidí ztotožňovat se s vlastní skupinou odlišovanou od skupin nápadně jiných) a složku naučenou (zdroj v tradicích vlastní kultury, země, regionu, rodiny). Rasová diskriminace je jakékoliv rozlišování založené na odlišném fenotypu, rodovém, národnostním nebo etnickém původu, jehož cílem je omezení lidských práv a svobod. Porušuje se tak princip rovnosti mezi lidmi.⁷³

Rasová diskriminace zahrnuje dva druhy chování. Diskriminaci úmyslnou, vědomou s konkrétním obsahem (např. při přijímání do zaměstnání) a diskriminaci strukturální. Úmyslem není diskriminovat určitou skupinu lidí. Systém je pro ni obtížně dostupný, protože nepočítá s jejími odlišnostmi (např. vzdělávací systém, které nebere v úvahu jazykové možnosti Romů).⁷⁴

Přímá diskriminace je takové chování, kdy je s osobou z důvodu její odlišnosti nakládáno nevýhodněji, než je, bylo a bude nakládáno s jinou osobou ve srovnatelné situaci. Nepřímá diskriminace znamená jednání, kdy by zdánlivě neutrální ustanovení, kritérium či praxe uvedlo osobu s určitou odlišností do konkrétního znevýhodnění v porovnání s jinými osobami. Nepřímá diskriminace je častější. Jde o diskriminaci, která se netváří jako diskriminace. Například je stanoveno nějaké kritérium, které platí pro všechny, přitom ale ve skutečnosti znevýhodňuje příslušníky menšinových skupin.⁷⁵

Často je uplatňován princip kolektivní viny, při němž bývají všichni Romové zařazeni do jediného celku, z kterého nemají šanci uniknout. Princip kolektivní viny se na Romy aplikuje snáze, protože se svým zjevem výrazně odlišují od většinové populace. Negativní osobní zkušenost s konkrétní osobou bývá vztažena na celé etnikum. Nejsou bráni v potaz Romové žijící v majoritní společnosti bezkonfliktně. Negativní

⁷² SCHURINGA, L. *Komunitní práce a inkluze Romů*, s. 14 – 15.

⁷³ MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*, s. 179.

⁷⁴ FRIŠTENSKÁ, H. *Pojmy xenofobie, rasismus, rasové násilí a diskriminace*, s. 14.

⁷⁵ NOVOSAD, L. *Poradenství pro osoby se zdravotním a sociálním znevýhodněním*, s. 32.

celospolečenské naladění ve vztahu k Romům existuje bohužel ve všech vzdělanostních úrovních. Nevyhýbá se ani státní správě a samosprávě. Subjektivní pohled na Romy zastávají i někteří soudci. Pro dnešní dobu je také příznačné, že nepřátelský postoj není směřován k jednotlivcům dopouštějícím se nezákonnou činností, ale k Romům jako skupině. Romští jedinci, kteří dosahují nadprůměrné vzdělanostní i sociální úrovně mají z tohoto důvodu tendenci se ke svému etniku nehlásit, aby se nepříjemné stigmatizaci vyhnuli. Přitom jako deklarovaní Romové by mohli být pro své etnikum, a tím i pro celou společnost velkým přínosem.⁷⁶

V drtivé většině se medializují odlišnosti, zvýrazňuje se jiná stavba těla, zanedbaný chrup, nedokonalá čeština, nepořádek v prostředí, kde žijí. Jejich prezentace je spojena s problémy (prostituce, kriminalita, kalkulace se sociálními dávkami atd.), které ukazují majoritní společnosti nepříznivý obraz. To, že Romové jsou ochotni vykonat práci, kterou by člověk z majoritní společnosti za směšně zaplacenou sumu neodvedl, v médiích neuvídíme.

Romové tak bývají často stigmatizováni. Autorem pojmu stigma je Erving Goffman. Stigma je vysvětlováno jako atribut/nálepka, která je jedinci či kolektivitě přisouzena zvenčí a diskredituje jejich nositele ve společnosti. Lidé si ve styku s ostatními vytvářejí určité kategorie a s nimi spojené atributy, které jim umožňují lepší komunikaci. Vytváří si o lidech jakousi virtuální identitu, jaký člověk asi je podle jeho zjevu, chování, vyjadřování atd. Silně diskreditující atribut je považován za stigma. Každý si pod pojmem stigma představí něco jiného. Může to být jakákoliv vlastnost, která je typická pro zdroj hanby. Nejvýznamnější informace pro zkoumání stigmatu mají určité vlastnosti. Jsou informacemi o jedinci. Týkají se jeho rysů. Tyto sociální informace mohou stvrzovat to, co již o dané osobě víme, nebo doplňovat představu o ní a tím snižovat její hodnotu. Termín stigma skrývá dvojí hledisko. Pokud je jinakost známá nebo jasná na první pohled, jedná se o stigma zjevné (např. tělesné postižení). Skryté stigma je pozorovatelné až po vzájemné interakci s jedincem (např. negramotnost). Jedním z typů stigmat jsou stigmata národa a náboženství. Tedy ta, jež se mohou šířit po rodových liniích a postihují všechny členy rodiny. Jedinec, který by mohl být v běžné společnosti přijat zcela snadno, je nositelem charakteristického rysu, který způsobí, že se od něj ostatní odvrátí. Je nositelem stigmatu, nežádoucí odlišnosti. O tento předpoklad jsou opírány různé formy diskriminace.

⁷⁶ HORVÁTHOVÁ, J. *Kapitoly z dějin Romů*, s. 58 – 59.

Obrannou reakci takového osoby na situaci můžeme navíc vnímat jako výraz její vady. Lidé, kteří jednají s takovým jedincem, mu neprojeví takovou úctu a pozornost, jakou by projevovali někomu jinému.⁷⁷

4.3 Sociálně vyloučená lokalita

Problém sociálního vyloučení a chudoby v České republice je často spojován s existencí sociálně vyloučených lokalit. Obecně se předpokládá, že chudí a sociálně vyloučení žijí na jednom izolovaném místě, jsou navíc označeni odlišným fyzickým vzezřením jako příslušníci nějaké menšinové etnické skupiny, jejich problémy tím narůstají a pro společnost jako celek se tím situace stává hůře řešitelnou.

Jako sociálně vyloučená romská lokalita je označován prostor obývaný skupinou, jejíž členové se sami považují za Romy či je za Romy označuje jejich okolí a jsou sociálně vyloučení. Mají výrazně znesnadněn nebo zcela zamezen přístup ke zdrojům a příležitostem, které umožňují zapojení do sociálních, politických a ekonomických aktivit majority. Tento prostor je místo, do něhož jsou sociálně vyloučení odkázáni, ale i místem, které se na jejich vyloučení podílí.⁷⁸

Sociálně vyloučené lokality vznikají v posledních letech v blízkosti nebo přímo v části města nebo obce. Mohou být tvořeny celými čtvrtěmi, ulicemi, ubytovny, jedním nebo více domy. V České republice neexistuje kraj, kterému by se fenomén sociálně vyloučených lokalit vyhnul. Každá lokalita je něčím specifická, např. charakterem, velikostí, historií, perspektivou vývoje.⁷⁹

Dle slov Martina Šimáčka, ředitele Agentury pro sociální začleňování v romských lokalitách, se v České republice chudoba koncentruje především v místech, která jsou označována jako sociálně vyloučené lokality. Z údajů z roku 2010 se v České republice ve více než 160 obcích a městech nachází okolo 400 sociálně vyloučených lokalit a žije v nich 60 – 80 tisíc obyvatel. Nejvíce jich je na severu Čech, Moravy a ve Slezsku. Podle odhadů odborníků ve čtyřech desítkách těchto lokalit dosahuje chudoba rozměrů pastí na hranici přežití.⁸⁰

⁷⁷ GOFFMAN, E. *Stigma*, s. 12 – 14.

⁷⁸ Sociální revue. Mapa sociálně vyloučených romských komunit. [online] [cit. 2015-06-02]. Dostupné z: <http://socialnirevue.cz/item/mapa-socialne-vyloucenych-romskych-komunit>

⁷⁹ NAVRÁTIL, P. *Romové v české společnosti*, s. 35.

⁸⁰ ŠIMÁČEK, M. *Agentura pro sociální začleňování pomáhá v romských lokalitách*, s. 24.

Charakteristické rysy sociálně vyloučené lokality:

- uzavřenost společenství vůči okolí
- prostorová segregace - nedostupnost infrastruktury (nedostupnost obchodů, absence školy, plynovodu, přívodu teplé vody, zástavba na kraji měst nebo daleko za městem)
- špatné bytové podmínky, nekvalitní domy, znečištění, větší počet přelidněných bytů
- nedostupnost úřadů
- nedostupnost lékařské péče
- špatná dopravní obslužnost
- špatné hygienické podmínky
- vysoká až úplná nezaměstnanost
- závislost na sociálních dávkách
- nízká vzdělanost většiny obyvatel
- velká zadluženost obyvatel
- napětí mezi obyvateli lokality a okolím⁸¹

Dále je popsán přehled některých základních jevů, které mají vliv na situaci sociálního vyloučení romských populací. Je poměrně problematické popisovat jednotlivé oblasti odděleně, neboť jsou značně provázané. Některé informace se proto objevují opakovaně.

4.3.1 Bydlení a vznik sociálně vyloučených lokalit

Problém bydlení je bezpochyby klíčový pro celé pojednávané téma. Ztráta bydlení, postihující jednotlivce a domácnosti, často vedou ke vzniku sociálně vyloučených lokalit. Mohou být ale i trvalým ohrožením pro ty, kteří se již obyvateli takové lokality stali. Přístup k bydlení a jistota bydlení představují podmínky k uspokojování základních lidských potřeb. Úroveň bydlení se stává zároveň ukazatelem životní úrovně.⁸²

Romové jsou vytlačováni z oblíbených lokalit sousedskou nevraživostí nebo vysokými nájmy, a tak se ocitají v okrajových městských zónách. K jejich koncentraci

⁸¹ GOJOVÁ, A. *Sborník studijních textů pro sociální kurátory*, s. 457 – 458.

⁸² ŠIMÍKOVÁ, I. *Dimenze a míra sociálního vyloučení příslušníků romské komunity v ČR*, s. 46.

dochází i na základě aktivit obcí, které se snaží zbavit neplatičů nájemného a stěhuje je do holobytů. Neuvědomují si, že si zakládají na daleko závažnější budoucí problémy, než jsou dnešní ekonomické ztráty z neplacení nájemného.⁸³

Příslušníci romských komunit obývají z velké části chátrající obytné čtvrti nebo městské periferie. Největší problém s bydlením Romů vznikl v souvislosti s privatizací státního bytového fondu. Pravidla těchto privatizací většinou vylučovala osoby s problematickými nájemními vztahy a sociálně slabé nájemníky, ke kterým Romové zpravidla náleželi, a docházelo tak ke strukturální diskriminaci romské komunity v oblasti bydlení.⁸⁴

Státní bytový fond přešel do vlastnictví obcí, které ho spravují v samostatné působnosti, což znamená, že stát nemá na podobu této správy prakticky žádný vliv. O nakládání s těmito byty rozhodují především zastupitelstvo a rada obce (např. o prodeji a pronájmu). Obecní bytový fond je často spravován najatou soukromou firmou. Obce své byty ve stále větší míře privatizují a noví majitelé nemají zájem o to, aby v jejich bytech žili chudí či romští nájemníci. Domácnosti s příjmem na úrovni životního minima pochopitelně nemají na bydlení za tržní nájemné a jedinou cestou, jak získat nájemní byt, je zažádat si o byt obecní. Obce ale většinou mají bytů nedostatek. Byty jsou přidělovány obvykle na základě obecně závazné vyhlášky nebo směrnice, kterou schvaluje zastupitelstvo obce. Častý je případ, kdy samospráva vyhradí nějakou skupinu domů, většinou mimo město, právě pro tyto obyvatele. Tímto způsobem vznikla sociálně vyloučená lokalita Prunéřov u Kadaně, kdy město Kadaň vyhradilo čtyři domy pro neplatiče nájemného a obyvatelé byli tak přestěhováni do bytů se sníženou kvalitou.

Proces sociálního vylučování a etnická prostorová segregace představuje však nestandardní řešení sociálních problémů spojených s romskou komunitou vedoucí ke vzniku sociálně vyloučených lokalit. Romskou komunitu v současnosti charakterizuje rezidenční segregace, což je prostorová koncentrace příslušníků této komunity v určitých lokalitách. Z převládajících charakteristik jde kromě etnické sídelní segregace také o segregaci sociální, protože v těchto lokalitách žijí lidé nesoucí všechny znaky sociálního vyloučení.⁸⁵

⁸³ MAREŠ, P. *Romové: Sociální exkluze a inkluze*, s. 69.

⁸⁴ ŠIMÍKOVÁ, I. *Dimenze a míra sociálního vyloučení příslušníků romské komunity v ČR*, s. 46.

⁸⁵ Tamtéž, s. 46.

Pro vznik a existenci vyloučených lokalit je charakteristická nízká kvalita bytového fondu, nevyhovující infrastruktura, funkční nepropojenost s širším urbanistickým celkem obce a to, že jejich obyvatelé mají z rozličných důvodů ztížené šance na úspěšné a dlouhodobé zapojení se do formálního trhu práce. Mezi největší problémy s bydlením příslušníků sociálně vyloučené lokality patří kvalita a stáří bytového fondu, přeplněnost bytů, obývání bytů bez nájemních smluv, nedostatečná právní ochrana nájemníků a špatně vymahatelné pohledávky majitelů bytového fondu.⁸⁶

Byty jsou často ve špatném stavu, řada věcí se rychle opotřebovává, protože zařízení užívá příliš mnoho lidí a nejsou zde prováděny opravy. Nájemníkům pak často vznikají další dluhy na energiích a službách. Například v těchto domech bývá zpravidla jen jeden vodoměr a celková spotřeba vody se rozpočítává na všechny obyvatele domu bez ohledu na skutečnou spotřebu. Dluhy na elektřině nutí nájemníky se načerno napojovat na společný rozvod elektřiny na chodbě. Nájemní smlouvy bývají uzavírány na dobu určitou, sociálně vyloučení tak nemají žádnou záruku, že o své bydlení nepřijdou.

Charakter zástavby a lokalit, v nichž sociálně vyloučení převážně žijí, předurčuje do jisté míry i úroveň jejich bydlení. Častěji obývají byty horší kategorie než obyvatelé majority. Zároveň patří ke skupině vícedětných rodin, taková situace zapříčiňuje další negativní důsledky jako nedostatek osobního a intimního prostoru pro všechny členy domácnosti, nedostatek prostoru k hraní či učení dětí, zhoršené zdravotní a hygienické podmínky. Celkově vede k podstatně nižšímu životnímu standardu, než je průměrný standard společnosti.⁸⁷

Kvůli nedostatku obecních bytů z důvodu absence sociálního bydlení nemají mladí rodiče z romské komunity šanci získat svůj byt a kvůli své sociální situaci si nemohou vlastní bydlení pořídit. Velký počet osob žijící ve společné domácnosti se samozřejmě odráží také na výši poplatku za služby spojené s užíváním bytu a vznikají tak dluhy na nájemném.

Získat byt do pronájmu u soukromého vlastníka je z důvodu diskriminace Romů velmi obtížné. U sociálně slabších obyvatel hraje roli také nedostatek finančních prostředků na složení kauce. Většina pronajímatelů nemá zájem o tyto nájemníky, panuje zde nedůvěra, představy o devastaci bytu, hluku apod. Na straně pronajímatele se také

⁸⁶ Agentura pro sociální začleňování. Oblasti podpory. [online] [cit. 2015-02-06]. Dostupné z: <http://www.socialni-zaclenovani.cz/oblasti-podpory-bydleni>

⁸⁷ ŠIMÍKOVÁ, I. *Dimenze a míra sociálního vyloučení příslušníků romské komunity v ČR*, s. 46.

může jednat o nejrůznější nezákonné praktiky, které používá k tomu, aby z bytu vystěhoval „problémové nájemníky“. Např. nátlakové techniky k podepsání nových, pro nájemníka nevýhodných nájemních smluv, souhlas s ukončením nájmu v bytě, kritický stav bytu znemožňující jeho obývání. Také zneužívání malé informovanosti, malého právního vědomí a nízké orientace v úředních postupech.

U rodin v sociálně vyloučené lokalitě se v jednom bytě tísň mnohem víc osob, než je obvyklé. Jsou zvyklí spát pohromadě, dotýkat se jeden druhého, ne všichni mají svou vlastní postel. I přes nedostatečnou kvalitu bydlení a vysoký počet bydlících osob, bývají byty čisté. Hübschmannová je na základě vlastní zkušenosti přesvědčena, že takových romských bytů je většina. Bohužel sdělovací prostředky záměrně upozorňují na ty zdevastované.⁸⁸

4.3.2 Život v sociálně vyloučené lokalitě

Život v sociálně vyloučené lokalitě může být pro obyvatele, bez ohledu na etnický původ, velmi frustrující. Někteří z lidí zde žijí ve stavu celkové letargie, nejsou schopni si pomoci vlastními silami, jsou demotivováni tím, že se stejně nic nezmění. Často nerozumí společenskému prostředí a společenským normám, žijí v pocitu ohrožení a strachu. V rámci takového společenství vzniká vlastní svět pravidel a hodnot, který je vzdálený většinové společnosti. Lidé ze sociálně vyloučených lokalit postupně přijímají pozici nejhůře postavených lidí ve společnosti. Ti, kteří chtějí toto sociální dno opustit, mají hodně omezené šance se z této situace vymanit. Na druhou stranu je i část obyvatel, kteří jsou se svým způsobem života spokojeni.⁸⁹

Život v sociálně vyloučené lokalitě je také velice nákladný. Obyvatelé jsou odříznuti od služeb a musí využívat dražší ekvivalenty. Například jezdí často taxíkem nebo nakupují v místním obchodě, který má podstatně vyšší ceny. Nákladnou část tvoří i tzv. symboly, které sociálně vyloučení nakupují, aby se přiblížili většinové společnosti. Jedná se zejména o mobilní telefony, televize, počítače, notebooky. Tyto symboly jsou pro ně často přednější než zaplacení nájemného a nakupují je na úkor základních potřeb. Velké částky peněz proto často bývají investovány do krátkodobých předmětů bez možnosti návratu investice a nejsou využívány ke splácení pohledávek.

⁸⁸ HÜBSCHMANNOVÁ, M. *Můžeme se domluvit*, s. 41 – 43.

⁸⁹ GOJOVÁ, A. *Sborník studijních textů pro sociální kurátory*, s. 456 – 457.

Chudoba příslušníků sociálně vyloučené lokality vyplývá zejména z jejich znevýhodněné situace na trhu práce. Příjmy dlouhodobě nezaměstnaných plynou pouze ze sociálních dávek na úrovni životního minima dané rodiny. Životní minimum je však zkonstruováno tak, aby zajistilo pouze krátkodobou nepříznivou sociální situaci, která nejčastěji vzniká při ztrátě zaměstnání. Jedním z řešení, jak se vypořádat s materiální deprivací, je využití strategie půjčování peněz. Není překvapivé, že se v rámci této komunity objevil fenomén lichvy, který v konečném důsledku chudobu prohlubuje a uzavírá bludný kruh sociálního vyloučení.⁹⁰

Jedním z naprosto nepřipustných předsudků je názor, že rodiny z vyloučených lokalit, pro které je typická vysoká míra porodnosti, jsou vícedětné právě kvůli možnosti získat finanční prostředky v podobě přídatků na dítě a zneužívají i další sociální dávky. Realita však ukazuje, že mnozí, nejčastěji z důvodu své nevzdělanosti, neinformovanosti a sociální izolace od většinové společnosti, neumějí využívat všech možností, který systém státní sociální podpory umožňuje.

Sociálně vyloučené lokality bývají obecně spojovány s vyšší mírou kriminality. Příčinou tohoto stavu je koncentrovaný výskyt jevů, které souvisí s životem v sociálním vyloučení. Kriminalita má často svou specifickou podobu. Můžeme ji přirovnat k pyramidě. Na jejím vrcholu stojí ti, kteří zneužívají životní situace sociálně vyloučených. Jde o lichváře, drogové dealery, kuplíře. Většina obyvatel pak bývá obětmi trestné činnosti těchto osob. Specifikem je, že tato kriminalita je často latentní.⁹¹

Život dětí v sociálně vyloučené lokalitě se odvíjí odlišně od života jejich vrstevníků v majoritní společnosti. Děti vyrůstající v sociálně vyloučených lokalitách mají velmi často výrazně omezený životní prostor. Domácnost obývá zpravidla větší počet členů rodiny, děti nemají dostatečné soukromí ani vhodné podmínky pro školní přípravu. Z nedostatku podnětů a kontaktů se dítě uchyluje k rizikovému způsobu využití volného času doprovázeného pocitem nudy. Děti proto mohou hledat zábavu v hernách, experimentování s drogami, vandalství a drobné trestné činnosti. Izolace s uvedenými negativními jevy způsobuje u dítěte pokřivení životních a morálních hodnot. To, co jeho vrstevníci vnímají

⁹⁰ ŠIMÍKOVÁ, I. *Dimenze a míra sociálního vyloučení příslušníků romské komunity v ČR*, s. 44.

⁹¹ Agentura pro sociální začleňování. Oblasti podpory. [online] [cit. 2015-02-06]. Dostupné z: <http://www.socialni-zaclenovani.cz/bezpecnost>

jako překročení uznávané normy, může být pro dítě ze sociálně vyloučené lokality normou běžnou.⁹²

Děti, které vyrůstají v přirozeném prostředí komunity, jsou spontánní a přirozené, nikdo se jim vlastně nevěnuje a současně jsou pod kontrolou a dohledem všech. Výchova dětí je vedena spíše kolektivně. Při kontaktu s majoritou jsou nejisté, nevědí, jak se mají chovat a co se od nich očekává. Jsou v horším zdravotním stavu, mají špatné stravovací návyky a konzumují nevhodnou stravu. Jsou tak častěji ohroženy nemocemi.⁹³

Mnoho obyvatel lokality je zadlužených. Mezi typické dluhy patří nedoplatky za elektřinu a plyn, dluhy na nájmemném, zdravotním pojištění a úvěry poskytované nebankovními společnostmi. Potřeba peněz je obrovská, tak některé rodiny snadno propadnou službám lichvářů, kteří vymáhají splátky násilím. Mnohdy se stává, že se jednotlivec nebo rodina uchýlí k půjčce od nebankovních společností, které poskytují tzv. rychlé půjčky. Jelikož jediným příjmem rodiny jsou často pouze sociální dávky, stává se, že začnou mít problémy s dodržením splátek. Sankce za nezaplacení nenásleduje ihned, nějakou dobu trvá, než věřitel začne svou pohledávku vymáhat. Mezitím pohledávka vzroste o několik tisíc korun na smluvních pokutách za nedodržení termínů splátek, za poplatky z prodlení, za náklady firmy vymáhající dluh, za poplatky za exekuci atd. Z několika málo stovek se během doby placení mohou stát tisícové či desetitisícové částky, které rodina žijící dlouhodobě jen ze sociálních dávek nemůže splatit. Aby byla schopna splatit alespoň nějakou částku nebo aby byla schopna uhradit nečekaný výdaj, půjčuje si znovu peníze od těchto společností, i když už má problém se splácením. Rodiny jsou často uvězněny v koloběhu splácení a narůstání dalších dluhů, ze kterého není možné vystoupit ven.

4.3.3 Nezaměstnanost příslušníků sociálně vyloučených lokalit

Sociálně vyloučení v produktivním věku jsou velmi často nezaměstnaní. Jedná se především o nezaměstnanost dlouhodobou delší než jeden rok. Starší obyvatelé většinou o práci přišli a další už nenalezli a mladší do práce nikdy nenastoupili. Pro dlouhodobě nezaměstnaného je nezaměstnanost překážka sama v tom, aby si našel práci.

⁹² Agentura pro sociální začleňování. Oblasti podpory. [online] [cit. 2015-02-06]. Dostupné z: <http://www.socialni-zaclenovani.cz/rodina-a-socialne-pravni-ochrana-ditete>

⁹³ ŠEVČÍKOVÁ, S. *Sociální práce s Romy prizmatem hodnot Romů*, s. 112.

Mezi vnější příčiny vysoké nezaměstnanosti obyvatel sociálně vyloučené lokality patří podle Agentury pro sociální začleňování zejména demotivující sociální systém, nedostatečně efektivní využívání nástrojů aktivní politiky zaměstnanosti, nízké odměňování, ale také různé formy diskriminace na trhu práce. Mezi vnitřní příčiny nezaměstnanosti lze zařadit zejména nedostatečnou kvalifikaci, nízkou úroveň vzdělání, ztrátu pracovních návyků, nedostatečné sociální kompetence a předlužení.⁹⁴

Romové byli v minulosti zvyklí obstarávat si živobytí ze dne na den. Nic neplánovali. Komunistický režim protěžoval nekvalifikovaná dělnická povolání na stavbách, v těžkém průmyslu a právě těchto míst se nejvíce dotkla transformace ekonomiky po roce 1989. Romské obyvatelstvo tak v mnoha případech postihla strukturovaná nezaměstnanost. Takto postižení Romové si navykli, že jsou „nezaměstnavatelní“ a zvolili strategii přežití na sociálních dávkách.⁹⁵ Otázkou je, zda jsou příjmy ze zaměstnání ve srovnání se sociálními dávkami dostatečnou pobídkou právě pro ty, kteří jsou dlouhodobě závislí na sociálních dávkách. V jejich případě může hrát negativní roli skutečnost, že sociální dávky umožňují příjem často dokonce srovnatelný s příjmy pracujících nízkopříjmových domácností. Romové dávají často přednost jistotě sociálních dávek před nejistým zaměstnáním, rizikem ztráty nároku a nejistotou opětovného získání dávek.⁹⁶

Situaci celé komunity romských obyvatel charakterizuje ztížený přístup na trh práce. K hlavním příčinám vysoké míry nezaměstnanosti romské populace patří nízká vzdělanostní úroveň a kvalifikace a současně diskriminace ze strany majority, která souvisí s negativními heterostereotypy o Romech. Velká část romské komunity má pouze základní vzdělání, představuje tedy nekvalifikovanou pracovní sílu a vzhledem k poměru nabídek pracovních míst pro nekvalifikované žadatele o práci zůstává tak v konečném důsledku nezaměstnaná. Romové jsou zároveň nejvíce postiženi dlouhodobou a opakovanou nezaměstnaností. Vzhledem k vysoké nekvalifikovanosti se většina pracovních příležitostí omezuje na pomocné, nekvalifikované, fyzicky náročné práce a sezónní a příležitostné práce v rámci sekundárního trhu práce.⁹⁷

⁹⁴ Agentura pro sociální začleňování. Oblasti podpory. [online] [cit. 2015-02-06]. Dostupné z: <http://www.socialni-zaclenovani.cz/zamestnanost>

⁹⁵ ŠEVČÍKOVÁ, S. *Sociální práce s Romy prizmatem hodnot Romů*, s. 115.

⁹⁶ SIROVÁTKA, T., MAREŠ, P. *Chudoba, deprivace, sociální vyloučení: nezaměstnaní a pracující chudí*, s. 647.

⁹⁷ ŠIMÍKOVÁ, I. *Dimenze a míra sociálního vyloučení příslušníků romské komunity v ČR*, s. 44.

Sezónní a příležitostné formy zaměstnání představují pro obyvatelstvo lokality, většinou muže, jednu z mála možností, jak prostřednictvím úřadu práce získat pracovní příležitost. Obyvatelé tohoto způsobu pracovního uplatnění využívají a mají o něj velký zájem. Dalším alternativním zdrojem financí je například sběr kovů.

Bohužel sociálně slabí příslušníci romské komunity ve velké míře využívají pracovní uplatnění, které se jim nabízí v rámci tzv. šedé ekonomiky. Dostávají se na hranici překročení zákona (pokud zároveň pobírají podporu v nezaměstnanosti či dávky státní sociální podpory) a vypadají ze systému sociální ochrany (uzavírají nechráněné pracovní vztahy, ze kterých jim neplyne zdravotní ani sociální pojištění). Dalším rizikem je nedostatečná bezpečnost práce nebo smlouvy o práci, která není právně vymahatelná. Dochází tak k nevyplacení mzdy za předem odvedenou práci.⁹⁸

Vysoká míra nezaměstnanosti, která je často opakovaná nebo dlouhodobá, má na obyvatele sociálně vyloučené lokality řadu negativních dopadů. Vedle materiální chudoby se jedná o sociální důsledky (vyloučení z participace na ekonomickém a sociálním životě) a psychické důsledky (rezignace na opakovaném hledání práce, ztráta pracovních návyků, podléhání závislostem). Člověk se na tento stav adaptuje. Odvykne časovému režimu, zhorší se mu sebevědomí, dostaví se pocit zbytečnosti a beznaděje. Tyto důsledky se tak zpětně negativně odrážejí ve snížených šancích na začlenění se na trh práce. Vysoká nezaměstnanost má rovněž makroekonomické důsledky (výdaje státního rozpočtu na nezaměstnané).⁹⁹

Souvislost úrovně vzdělání s postavením na trhu práce ve smyslu čím vyšší úroveň vzdělání, tím lepší uplatnění na trhu práce má všeobecnou platnost, pro romskou komunitu má však drtivý dopad. Omezený přístup na trh práce je klíčovou oblastí, která utváří podmínky pro zahájení procesu sociálního vylučování.¹⁰⁰ Ačkoliv je snaha o změnu situace ve vzdělávání romských dětí deklarována na nejrůznějších úrovních, naše školství ještě romského žáka a jeho specifika nevezalo dostatečně na vědomí. Učitelé doposud nejsou v průběhu přípravy na povolání učitele o romském etniku dostatečně informováni. Následně dochází k tomu, že ve srovnání s průměrným českým žákem poněkud „problematické“ romské dítě není ve škole přijímáno s pochopením, a proto se u něj k této

⁹⁸ ŠIMÍKOVÁ, I. *Dimenze a míra sociálního vyloučení příslušníků romské komunity v ČR*, s. 44.

⁹⁹ Agentura pro sociální začleňování. Oblasti podpory. [online] [cit. 2015-02-06]. Dostupné z: <http://www.socialni-zaclenovani.cz/zamestnanost>

¹⁰⁰ ŠIMÍKOVÁ, I. *Dimenze a míra sociálního vyloučení příslušníků romské komunity v ČR*, s. 44.

instituci vytváří negativní vztah. Romské děti nepřicházejí do prvních tříd dostatečně připraveni na výuku z rodiny ani ze strany státu.¹⁰¹

Z těchto důvodů romské děti oproti ostatním dětem častěji propadají, dostávají druhý či třetí stupeň z chování a ukončují školní docházku v nižším než závěrečném ročníku. Bezradnost státních škol a jejich učitelů v přístupu k romským žákům se odrazila a dodnes odráží v jejich přeřazování do praktických škol. Tak se většinou mezi mentálně postiženými neromskými dětmi ocitají romské děti, jejichž nedostatečnost spočívá spíše v sociální oblasti.¹⁰²

V Kadani se začalo eliminovat umístování romských žáků do škol praktických. Otevřely se přípravné ročníky, kde jsou děti připravovány na vstup do první třídy, protože rodina žijící v sociálně vyloučené lokalitě zpravidla své dítě dostatečně nepřipraví. Na školách začali působit asistenti pedagogů, kteří se znevýhodněným dětem věnují. Pokud dítě vystuduje běžnou základní školu sice s horšími známkami, eliminuje tak stigma praktické školy. Žáci jsou motivováni ke studiu na středních školách. Například Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy každý rok rozděljuje stipendia pro romské středoškoláky, která mohou být použita na úhradu výdajů souvisejících se vzděláním. Vyšší vzdělání je pro úspěch na trhu práce nutné.

Možnost zlepšení zaměstnanosti Romů lze vidět ve využití nástrojů aktivní politiky zaměstnanosti financované ze státního rozpočtu a Evropského sociálního fondu. Součástí státní politiky zaměstnanosti je podpora zřizování nových pracovních míst poskytováním příspěvků zaměstnavatelům při zaměstnávání uchazečů o zaměstnání. Nástroji aktivní politiky zaměstnanosti jsou rekvalifikace, investiční pobídky, veřejně prospěšné práce, společensky účelná pracovní místa, příspěvek na zapracování, příspěvek při přechodu na nový podnikatelský program. Součástí aktivní politiky zaměstnanosti je i poradenství.¹⁰³

Evropský sociální fond (ESF) je jedním ze strukturálních fondů Evropské unie. Hlavním posláním ESF je rozvoj zaměstnanosti, snižování nezaměstnanosti, podpora sociálního začleňování osob a rovných příležitostí se zaměřením na rozvoj trhu práce a lidských zdrojů. Objem finančních prostředků z ESF pro Českou republiku na programovací období 2007 – 2013 činil 3,8 mld. Eur. Cílem ESF je pomoc

¹⁰¹ HORVÁTHOVÁ, J. *Kapitoly z dějin Romů*, s. 57.

¹⁰² ŠIMÍKOVÁ, I. *Dimenze a míra sociálního vyloučení příslušníků romské komunity v ČR*, s. 45.

¹⁰³ Integrovaný portál MPSV. [online] [cit. 2014-04-20]. Dostupné z: <http://portal.mpsv.cz/sz/zamest/dotace/apz>

nezaměstnaným lidem při vstupu na trh práce, rovné příležitosti pro všechny, sociální začleňování, celoživotní vzdělávání, rozvoj kvalifikované a přizpůsobivé pracovní síly, zlepšení přístupu a účasti žen na trhu práce, zavádění moderních přístupů organizace práce a podnikání, boj se všemi formami diskriminace a nerovnostmi souvisejícími s trhem práce. Některé projekty jsou cílené přímo na podporu zaměstnávání osob ze sociálně vyloučených lokalit.¹⁰⁴

4.4 Sociální začleňování

Koncept sociální inkluze je často vnímán jen jako opak sociální exkluze. Hovoří-li se dnes o exkluzi a inkluzi, nejde nezbytně o zrcadlové protipóly. Inkluze jednoho společenství, například asimilovaných jedinců do majoritní společnosti, může být doprovázena exkluzí z jiného společenství, například asimilovaných jedinců z romské komunity.¹⁰⁵ Oba koncepty jsou zasaženy do širšího kontextu sociální integrace, sociálního řádu a sociální příslušnosti a identity. Koncept sociální inkluze stejně jako sociální exkluze je nejednoznačný a má různý výklad. Klasický liberální koncept inkluze je založen na rovnosti příležitostí, solidaristický koncept na rovnosti přístupu a rovnosti potřeb a v současné diskusi o sociálním státu asi nejvlivnější koncept sociální inkluze je charakteristický pro aktivní občanství a je založen na rovnosti participace.¹⁰⁶

Sociální začleňování je orientováno na pozitivní změnu, zvyšování sociální participace a redukování sociálního rozdělení. To předpokládá úsilí obou stran - majoritní společnosti i samotných vyloučených. Společnost musí být otevřená, vstřícná, schopná dát příležitost a nediskriminovat. Vyloučený musí opustit svůj apatický postoj a aktivně hledat cesty, jak se integrovat do společnosti. Řešení je třeba hledat spolu s místními úřady a institucemi a dalšími organizacemi.¹⁰⁷

Existují tři cesty překonání problému sociální exkluze Romů. Prevence sociální exkluze, jejich motivace k integraci s otevřenou volbou mezi kolektivní a individuální strategií integrace a dodržování jejich základních práv a ochrana před diskriminací. Implementace těchto práv, týkajících se především zdraví, zaměstnanosti, příjmu

¹⁰⁴ Evropský sociální fond v ČR. [online] [cit. 2014-04-20]. Dostupné z:<http://www.esfcr.cz/evropsky-socialni-fond-v-cr>

¹⁰⁵ MAREŠ, P. *Romové: Sociální exkluze a inkluze*, s. 70.

¹⁰⁶ LISTER, R. *Strategies for Social Inclusion: Promoting Social Cohesion or Social Justice?*

¹⁰⁷ SCHURINGA, L. *Komunitní práce a inkluze Romů*, s. 25.

z pracovní činnosti a vzdělávání, je ovšem nemožná bez spolupráce s Romy k dosažení obecných cílů i každodennosti jejich života.¹⁰⁸

Boj proti chudobě a sociálnímu vyloučení je v současném sociálněpolitickém diskursu prioritním tématem a heslem strategií sociálních politik většiny zemí EU. Pro potřeby účinného boje proti sociálnímu vyloučení je nezbytný jejich monitoring. Používané indikátory se soustřeďují do určitých tematických oblastí podle dimenzí sociálního vyloučení, které sledují. Mezi tyto dimenze patří postavení na trhu práce, vzdělanost, chudoba a bydlení. Někdy jsou rozšiřovány o dimenze další, jako například dostupnost a využívání služeb, kvalita života, lidských zdrojů atd. Sledované indikátory pomáhají monitorovat míru sociálního vyloučení, ale zároveň umožňují ukazatele sociálního vyloučení diferencovat na základě určitých socioekonomických charakteristik, a tak identifikovat sociální skupiny, které jsou riziku sociálního vyloučení nejvíce vystaveny. Mezi takové charakteristiky patří věk, pohlaví, vzdělání, ale taky etnická příslušnost.¹⁰⁹

Obce v České republice podporuje při začleňování obyvatel sociálně vyloučených lokalit Agentura pro sociální začleňování, která je jedním z odborů Sekce pro lidská práva při Úřadu vlády ČR. V současné době Agentura spolupracuje s 26 městy a obcemi (včetně Kadaně) z celé České republiky. Pomáhá obcím a městům při mapování problémů sociálně vyloučených lokalit a jejich obyvatel, propojuje místní subjekty (úřady měst a obcí, školy a školská zařízení, neziskové organizace, úřad práce, policii a veřejnost), aby při sociálním začleňování spolupracovaly, komunikuje s ministerstvy a podílí se na formování státní politiky sociálního začleňování.¹¹⁰

Na začátku procesu sociálního začleňování musí stát pevné rozhodnutí, že situaci v sociálně vyloučených lokalitách je obec odhodlaná řešit. Jedná se o jeden z nejkomplikovanějších procesů. Přestože řešení není zcela univerzální a je nutné ho upravit podle místních poměrů, nejlepším rádcem je příklad dobré praxe realizovaný v jiných obcích. Mezi nejčastější osoby, se kterými jsou obyvatelé sociálně vyloučené lokality v kontaktu, patří sociální pracovnice sociálního odboru, neziskových organizací, Úřadu práce, učitelé atd. Ti tvoří základní institucionální síť, která rozhoduje o tom, jaké podněty poskytne sociálně vyloučeným. Vzájemná spolupráce a koordinace je podmínkou.

¹⁰⁸ MAREŠ, P. *Romové: Sociální exkluze a inkluze*, s. 66 – 67.

¹⁰⁹ ŠIMÍKOVÁ, I. *Dimenze a míra sociálního vyloučení příslušníků romské komunity v ČR*, s. 41.

¹¹⁰ Agentura pro sociální začleňování. [online] [cit. 2014-07-24]. Dostupné z: <http://www.socialni-zaclenovani.cz/o-agenture>

Základní roli hraje porozumění mezi aktéry institucionální sítě a lidmi z vyloučené lokality. Obě strany musí dokonale znát vytyčený cíl, který pro ně musí být srozumitelný. Globálním cílem je integrace a dílčími cíli, které k němu vedou, jsou zejména oddlužení, získání zaměstnání, zajištění vhodného bydlení, motivace ke vzdělávání, zlepšení zdravotního stavu atd. Cílovým stavem procesu integrace je úplné začlenění jednotlivce nebo rodiny do společnosti ve všech oblastech. Každý jedinec by měl mít možnost přestěhovat se v rámci obce na jakékoliv místo, vykonávat kterékoliv zaměstnání, limitující by přitom měly být pouze jeho individuální vlastnosti a schopnosti.¹¹¹

4.4.1 Strategie boje proti sociálnímu vyloučení na období 2011 – 2015¹¹²

Strategie boje proti sociálnímu vyloučení na období 2011 – 2015 je materiál vycházející z usnesení vlády ze dne 14. června 2010 č. 462. Sleduje hlavní strategický cíl, kterým je eliminace sociálního vyloučení a chudoby v sociálně vyloučených lokalitách. Vytyčuje nejen lokality, které již existují, ale také místa (obce, městské čtvrti), ve kterých obyvatelstvo může být ohroženo sociálním vyloučením. Účelem Strategie je návrh opatření, která budou tuto situaci řešit. Strategie se zaměřuje na následující hlavní oblasti - bezpečnost, bydlení, sociální služby, rodina a zdraví, vzdělávání, zaměstnanost a dávkové systémy, regionální rozvoj.

Oblast bezpečnosti se opírá o vznik komunikačních pracovních skupin, ve kterých by mělo docházet k výměně informací o bezpečnostní situaci v jednotlivých sociálně vyloučených lokalitách s cílem efektivně zasahovat v rámci prevence i při řešení trestné činnosti. Dále se jedná o zvýšení ochrany obětí trestných činů prostřednictvím legislativní úpravy a podporu preventivních vzdělávacích programů pro nezletilé osoby ze sociálně vyloučených lokalit zaměřených na téma finanční gramotnosti, základního právního vědomí, primární prevenci a dostatečné nabídky volnočasových aktivit pro děti a mládež.

Oblast bydlení vychází z přípravy nové koncepce podpory sociálního bydlení. V rámci forem sociálního bydlení lze rozlišit krizové ubytování, tréninkové bydlení a dlouhodobé sociální bydlení. Z hlediska dlouhodobé perspektivy by měla koncepce sociálního bydlení vést k efektivnějšímu uspokojení potřeb cílové skupiny v oblasti

¹¹¹ Agentura pro sociální začleňování. Příručka pro sociální integraci. [online] [cit. 2014-07-28]. Dostupné z: <http://www.socialni-zaclenovani.cz/co-je-socialni-vyloucení>

¹¹² Agentura pro sociální začleňování. Strategie boje proti sociálnímu vyloučení 2011 - 2015. [online] [cit. 2014-07-29]. Dostupné z: <http://www.socialni-zaclenovani.cz/dokumenty/strategie-boje-proti-socialnimu-vyloucení/>

bydlení. Mezi potřebnými kroky v oblasti bytových politik obcí patří učinit zpracování koncepcí rozvoje a udržitelnosti bytových politik obcí. Měly by usilovat o zvýšení finančně dostupného a kvalitního bytového fondu pro nízkopříjmové skupiny obyvatel, vytvoření systému prostupného bydlení, zvýšení vymahatelnosti nájemného a posílení prostředků ochrany a pomoci nájemníkům ve vztahu k poskytovatelům nájemného bydlení.

Oblast sociálních služeb, rodiny a zdraví zahrnuje vytvoření metodiky pro plánování rozvoje sociálních služeb na úrovni obcí a krajů, zajištění funkční sítě dostupných sociálních služeb zohledňující potřeby obyvatel sociálně vyloučených lokalit. Jedná se zejména o terénní programy, sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi, nízkoprahová zařízení pro děti a mládež a služby azylového bydlení. Dále sem patří multidisciplinární přístup v rámci sociálně-právní ochrany dětí, předcházení umístění dětí mimo rodinu a zlepšení dostupnosti zdravotní péče.

Oblast vzdělávání vyžaduje změnu ve financování mateřských, základních a středních škol, posílení dostupnosti, kvality a využívání předškolní péče, posílení otevřenosti a kvality základního a středního vzdělávání s důrazem na kvalitní profesní přípravu. Kvalitní vzdělávání dětí a mladých lidí je základem pozitivního a dlouhodobého řešení situace sociálně vyloučených lokalit. Cílem je zajistit, aby pokud možno všechny děti prošly běžným vzdělávacím systémem v tzv. hlavním vzdělávacím proudu, tedy dohromady s dětmi ostatními. Pro koncept, kdy se všechny děti s různými specifickými potřebami vzdělávají dohromady, se používá pojem inkluzivní vzdělávání. Školy využívající tento koncept pracují se specifickými dovednostmi, nadáním, či naopak různým typem znevýhodnění dětí, aby nemusely absolvovat speciální vzdělávání.

Oblast zaměstnanosti a dávkových systémů čítá opatření spočívající v prohloubení motivace k práci, soběstačnosti a k aktivnímu přístupu řešení sociální situace. Poukazuje na důležitost komplexních programů na podporu zaměstnanosti osob ze sociálně vyloučených lokalit. Důležitá je také návaznost programů na podporu zaměstnanosti na vzdělávací programy. Nesmí chybět spolupráce se školami a úřady práce k přípravě a realizaci projektů usnadňujících vstup mladých lidí na trh práce. Tyto projekty by měly být prevencí jejich evidence na úřadu práce a pobírání sociálních dávek ihned po absolvování školní docházky. Nakonec je zde zahrnuta prevence zadlužování a řešení předluženosti v sociálně vyloučených lokalitách.

Oblast regionálního rozvoje se opírá o rozvoj komunitní práce, která má potenciál využít přirozených zdrojů uvnitř komunity. Nejedná se tak o univerzální nástroj řešení problematiky sociálně vyloučených lokalit, ale o aktivizaci a zapojení obyvatel.

4.4.2 Strategie sociálního začleňování 2014 – 2020

Pro oblast sociálního začleňování a boj s chudobou vláda České republiky svým usnesením č. 24 dne 8. ledna 2014 schválila národní rámcový dokument pod názvem Strategie sociálního začleňování 2014 – 2020. Tento dokument zastřešuje hlavní oblasti významné pro sociální začleňování osob sociálně vyloučených nebo sociálním vyloučením ohrožených. Strategie stanoví prioritní témata České republiky v oblastech, které jsou důležité pro sociální začleňování, pro nadcházející období až do roku 2020. Je rovněž významným dokumentem z hlediska čerpání finančních prostředků z veřejných rozpočtů ČR i využívání Evropských strukturálních a investičních fondů Evropské unie. Obsahuje přehled opatření, která mají vliv na sociální začleňování a boj s chudobou, a přehled relevantních materiálů a zdrojů. Jako základní nástroj pro sociální začleňování osob sociálně vyloučených nebo sociálním vyloučením ohrožených je zdůrazněna sociální práce. V rámci posílení sociální práce bude třeba zajistit navýšení počtu sociálních pracovníků na obcích. Současný stav je značně poddimenzovaný. Strategie ukazuje směr, kterým by se řešení sociálního vyloučení mělo ubírat, prosazuje společensky odpovědné hodnoty vztahující se k sociálnímu vyloučení a snaží se o šíření mainstreamingu sociálního začleňování na všech správních úrovních. Dalším z cílů Strategie je přispět ke vzniku společenského klimatu, ve kterém bude fungovat politika, jejímž cílem je oslabování či zpomalování procesů sociálního vyloučení.¹¹³

4.4.3 Evropské strukturální a investiční fondy pro období 2014 – 2020

Jedněmi z nejvýznamnějších kapitol evropského rozpočtu v nadcházejícím období budou i ty, jež obsahují fondy zaměřené na podporu politiky soudržnosti. Souhrnně se tyto fondy nazývají Evropské strukturální a investiční fondy. Jedná se především o Evropský fond pro regionální rozvoj a Evropský sociální fond. Cílem Evropského sociálního fondu je podpořit vysokou úroveň zaměstnanosti a kvalitních zaměstnání, mobilitu pracovních sil, povzbudit k vyšší úrovni vzdělávání a výcviku, podporovat rovnost pohlaví, rovné

¹¹³ MPSV. Strategie sociálního začleňování 2014 - 2020. [online] [cit. 2014-07-29]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/17081>

příležitosti a nediskriminaci a podpořit sociální začleňování a boj s chudobou. Svých cílů dosahuje například posilováním sociálních programů členských států, pomáháním rizikovým skupinám obyvatel a podporou rovných příležitostí na trhu práce. Podporuje neinvestiční projekty, jako např. rekvalifikace nezaměstnaných, speciální programy pro osoby se zdravotním postižením, děti, mládež, etnické menšiny a další znevýhodněné skupiny obyvatel. Záměrem Evropské unie je, aby zmíněné fondy maximálně možným způsobem přispěly k naplňování strategie EU 2020.¹¹⁴

Obdobně jako v předchozích programovacích obdobích bude i v období 2014 – 2020 podpora z fondů EU rozdělována prostřednictvím operačních programů. Jedním z nich je OP Zaměstnanost, jehož řídicím orgánem je Ministerstvo práce a sociálních věcí. OP Zaměstnanost pokrývá oblasti podpory zaměstnanosti, rovných příležitostí žen a mužů, adaptability zaměstnanců a zaměstnavatelů, dalšího vzdělávání, sociálního začleňování a boje s chudobou, modernizace veřejné správy a veřejných služeb a podpory mezinárodní spolupráce a sociálních inovací v oblasti zaměstnanosti, sociálního začleňování a veřejné správy. Celková alokace OP Zaměstnanost je cca 70 mld. Kč (konečná částka se může ještě měnit). Více než polovina této alokace bude věnována na podporu zaměstnanosti a téměř 1/3 celkové alokace bude věnována na aktivity věnované sociálnímu začleňování a financování sociálních služeb.¹¹⁵

4.4.4 Evropa 2020¹¹⁶

V červnu 2010 přijala Evropská rada novou strategii pro růst a zaměstnanost Evropa 2020. Tato strategie navázala na končící Lisabonskou strategii. Strategie Evropa 2020 má přeměnit EU v inteligentní a udržitelnou ekonomiku podporující začlenění a vykazující vysokou míru zaměstnanosti, produktivity a sociální soudržnosti.

Jádrem strategie jsou tři priority, které se vzájemně podporují a nabízejí vizi evropského sociálně tržního hospodářství:

- Inteligentní růst – rozvíjet ekonomiku založenou na znalostech a inovacích.

¹¹⁴ Fondy Evropské unie. [online] [cit. 2014-06-19]. Dostupné z: <http://www.strukturalni-fondy.cz/cs/Fondy-EU/Informace-o-fondech-EU>

¹¹⁵ Evropský sociální fond. [online] [cit. 2015-01-13]. Dostupné z: <http://www.esfcr.cz/op-zamestnanost-2014-2020>

¹¹⁶ Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. Evropa 2020. [online] [cit. 2015-02-09]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/mezinarodni-vztahy/strategie-evropa-2020>

- Udržitelný růst – podporovat konkurenceschopnější a ekologičtější ekonomiku méně náročnou na zdroje.
- Růst podporující začlenění – podporovat ekonomiku s vysokou zaměstnaností, jež se bude vyznačovat hospodářskou, sociální a územní soudržností.

Dle strategie Evropa 2020 má být dosaženo do roku 2020 těchto pěti cílů:

- 75% obyvatelstva ve věku 20 – 64 let by mělo být zaměstnáno,
- 3% HDP Evropské unie by měla být investována do výzkumu a vývoje,
- v oblasti klimatu a energie by mělo být dosaženo cílů „20–20–20“ (včetně zvýšení závazku na snížení emisí na 30%, pokud budou podmínky příznivé),
- podíl předčasných odchodů ze vzdělání by měl klesnout pod 10% a nejméně 40% populace ve věku 30 – 34 let by mělo dosáhnout terciární úrovně vzdělání,
- počet osob ohrožených chudobou by měl klesnout o 20 milionů.

Úspěšnost projektu by měla být zaručena přesně definovanými strategickými cíli a jejich měřitelností.

4.4.5 Terénní sociální práce jako nástroj pro sociální začleňování

Terénní sociální práce je metoda sociální práce s rizikovými jednotlivci nebo skupinami vykonávaná v přirozeném prostředí klienta. Součástí terénní sociální práce je depistáž, navazování kontaktů, poskytování sociální pomoci, mapování lokality včetně sběru, analýzy a sumarizace poznanych informací o příčinách, charakteru a intenzitě nepříznivé sociální situace cílové skupiny.¹¹⁷

Terénní sociální práce je základním nástrojem k sociální integraci, protože zajišťuje základní kontakt mezi obyvateli sociálně vyloučené lokality a institucemi. Terénní sociální pracovník působí přímo ve vyloučené lokalitě – v místě bydliště klienta. Je seznámen s jeho přirozeným prostředím, podmínkami k životu a všemi jeho problémy. Mezi pracovníkem a klientem se buduje vztah důvěry, může tak pracovat s motivací klienta a vést ho k podstatným rozhodnutím. Terénní sociální práce neřeší pouze už vzniklé problémy, ale působí také preventivně a pomáhá předcházet dalším krizovým situacím. Díky terénní sociální práci mohou lidé žijící v sociálně vyloučené lokalitě řešit bytovou

¹¹⁷ MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*, s. 242.

situaci, zadluženost, hledat a získat zaměstnání, ulehčit svým dětem cestu ke vzdělání a získat tak nové sociální kontakty. To vše může významně přispět ke zlepšení jejich situace. Účinná terénní sociální práce vyžaduje zkušené a kvalifikované sociální pracovníky nebo pracovníky v sociálních službách s praxí v sociálně vyloučených lokalitách.¹¹⁸

K sociální práci s Romy je nezbytná úcta, dále pravdivé a důkladné poznatky o Romech, jejich historii a kulturních rysech. Důležité pro práci s romskou komunitou je respektovat svět romského klienta, zintenzivnit neverbální složky komunikace, snažit se ověřit, zda klient porozuměl, co se od něj očekává, nebát se komunikovat emotivně a především aktivně předcházet syndromu vyhoření.¹¹⁹

¹¹⁸ Agentura pro sociální začleňování. Příručka pro sociální integraci. [online] [cit. 2014-07-28]. Dostupné z: <http://www.socialni-zaclenovani.cz/co-je-socialni-vyloucení>

¹¹⁹ ŠEVČÍKOVÁ, S. *Sociální práce s Romy prizmatem hodnot Romů*, s. 116.

5 Empirická část

5.1 Reflexe terénního výzkumu

Výzkumné šetření bylo provedeno v sociálně vyloučené lokalitě Prunéřov u Kadaně. Data byla sbírána od 3. listopadu 2014, kdy byl osloven první dotazovaný, do 30. ledna 2015, kdy byl poslední rozhovor přepsán do písemné podoby, tzv. transkriptu. Vstup do terénu nebyl náročný, jelikož autorka práce působí v sociálně vyloučené lokalitě již čtyři roky a dotazované osobně zná.

Výzkumný vzorek tvořilo 12 osob, z toho sedm žen a pět mužů. Všichni jsou starší 18 let, bydlí v sociálně vyloučené lokalitě Prunéřov a využívají alespoň jednu z poskytovaných sociálních služeb. Při výběru dotazovaných byl kladen důraz na to, aby zde byl zastoupen vyrovnaný počet lidí opačného pohlaví, početné rodiny s dětmi, partneři bez dětí i jednotlivci, kteří žijí sami. Všichni oslovení s výzkumem souhlasili, ale pouze sedm dotazovaných souhlasilo s pořízením nahrávky rozhovoru na diktafon. Tento záznam byl využit pouze pro účel daného šetření. U ostatních rozhovorů byly pořízeny poznámky do terénního deníku. Při transkripci byla využita pravidla přepisu rozhovoru volně dle Hanse Joachima Schrödera¹²⁰. Veškeré nahrávky i transkripce z rozhovorů jsou k nahlédnutí v archivu výzkumníka.

Polostrukturované rozhovory s obyvateli lokality probíhaly v kontaktní místnosti sociální služby Terénní programy v Centru sociálních služeb, protože v domácím prostředí obyvatel nebyly vhodné podmínky. Zde se projevil důsledek nevyhovujícího bydlení a nedostatek soukromí. Dotazovaní byli rušeni dětmi a rozhovor nebylo možné nahrát na diktafon v důsledku vysokého šumu v bytě. V Centru sociálních služeb byla zajištěna atmosféra bezpečí a důvěry. Obyvatelé lokality neměli problém s odpovědí na kladené otázky. Některé otázky musely být blíže specifikovány, aby dotazovaný porozuměl správnému významu. Za účelem výzkumného šetření bylo provedeno 12 polostrukturovaných rozhovorů s obyvateli vyloučené lokality a zároveň uživateli sociálních služeb. Délka jednotlivých rozhovorů byla kolem 40 minut. Důležité bylo se vyvarovat sugestivním a nekonkrétním otázkám, které by mohly ovlivnit odpověď.

¹²⁰ NOSKOVÁ, J. *Reemigrace a osídlování volyňských Čechů v interpretacích aktérů a odborné literatury*, s. 187 – 188.

Všechny realizované rozhovory byly provedeny po předešlé dohodě s dotazovanými a za jejich úplného souhlasu dle *Etického kodexu České asociace pro sociální antropologii*.¹²¹ Všichni se rozhodovali s vědomím, že jde o účast dobrovolnou. S každým z dotazovaných byla předem dohodnuta schůzka, kde jim bylo srozumitelně vysvětleno, čeho se výzkum a následný rozhovor týká. Dotazovaní byli seznámeni s výzkumným tématem, cílem a účelem výzkumu. Byly jim zodpovězeny případné dotazy. Následně byla dohodnuta další schůzka, kdy bude provedena realizace rozhovoru včetně termínu, místa a času.

V dohodnuté dny před realizací rozhovorů byly dotazovaným opět zodpovězeny všechny jejich otázky. Všichni z dotazovaných souhlasili s uvedením svého křestního jména. Jinak je ctěna anonymita z důvodu etiky výzkumu a *zákon č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů*. Všem dotazovaným byla nabídnuta možnost seznámit se s výsledky tohoto šetření po zpracování získaných dat. Dotazovaní o toto seznámení zájem neprojeví. Všichni byli také informováni o možnosti neodpovídat na některé otázky a kdykoliv svou účast na výzkumu ukončit.

Polostrukturované rozhovory jsou rozděleny na tři tematické celky. První část se týká biografických údajů, druhá života v sociálně vyloučené lokalitě a třetí část je zaměřena na sociální služby, které obyvatelé lokality využívají. První část rozhovoru je pouze informativní k utvoření základní představy o dotazovaných. Druhá a třetí část se již zaměřuje na otázky, které vedou k odpovědi na výzkumnou otázku.

¹²¹ Česká asociace pro sociální antropologii. Etický kodex České asociace pro sociální antropologii. [online] [cit. 2014-03-04]. Dostupné z: http://www.casaonline.cz/?page_id=7

Tabulka č. 1: Hlavní výzkumné otázky a otázky použité v polostrukturovaných rozhovorech

Hlavní výzkumná otázka	Jak příslušníci romské komunity v sociálně vyloučené romské lokalitě Prunéřov u Kadaně sami vnímají sociální exkluzi a jak hodnotí sociální služby poskytované Centrem sociálních služeb.
Tematické celky	
Biografické údaje	Jaké je Vaše jméno?
	Kolik je Vám let?
	Jaké máte vzdělání?
	Chodíte do zaměstnání?
	Kolik dětí s Vámi žije ve společné domácnosti?
	Jak dlouho žijete v lokalitě?
Život v sociálně vyloučené lokalitě	Proč jste se do lokality přistěhoval/a?
	Jste spokojený/á s životem v lokalitě?
	Cítíte se zde bezpečně?
	Chtěl/a byste bydlet jinde? (Pokud ano - Co pro to děláte?)
	Co Vám v lokalitě nejvíce chybí?
	Jste spokojený/á s dopravním spojením do okolních měst?
	Cítíte se být stigmatizován/a tím, že bydlíte v Prunéřově? (Zde je potřeba laicky vysvětlit pojem stigmatizace.)
Sociální služby v lokalitě	Které sociální služby v Centru sociálních služeb v lokalitě využíváte?
	Které služby využíváte nejčastěji a jak často?
	Pomohly Vám vyřešit nějaký problém? (Pokud ano - Jaký?)
	Pokud by zanikla některá ze služeb, zhoršilo by to Vaši současnou situaci?
	Potřebujete ještě nějakou další službu, která by Vám pomohla s Vašimi problémy?

Zdroj: Autorka práce

Tabulka č. 2: Pasportizační údaje o respondentech

Jméno	Věk	Vzdělání	Zaměstnání	Počet dětí v domácnosti	Délka života v lokalitě	Datum provedení rozhovoru
Jana	30	ZŠ	nezaměstnaná	6	4 roky	7. 12. 2014
Renata	35	ZŠ	nezaměstnaná	5	2 roky	15. 12. 2014
Zuzana	48	ZŠ	nezaměstnaná	2	14 let	8. 12. 2014
Jarmila	52	ZŠ	zaměstnaná - uklízečka	0	11 let	6. 11. 2014
Robertta	44	ZŠ	nezaměstnaná	0	8 let	5. 1. 2015
Renáta	38	ZŠ	nezaměstnaná	1	3 roky	16. 11. 2014
Alžběta	38	ZŠ	na mateřské dovolené	5	2 roky	17. 1. 2015
Ondřej	47	ZŠ	zaměstnán na veřejně prospěšné práce v Prunéřově	3	12 let	26. 11. 2014
Vratislav	51	SOU	nezaměstnaný	0	11 let	5. 1. 2015
Eugen	71	SOU	starobní důchodce	0	2 roky	14. 11. 2014
Zdeněk	53	ZŠ	invalidní důchodce	0	10 let	17. 1. 2015
Petr	23	ZŠ	zaměstnán u Technických služeb	1	6 let	10. 1. 2015

Zdroj: Autorka práce

5.2 Sociálně vyloučená lokalita Prunéřov u Kadaně – popis výzkumné lokality

Lokalita je výrazně prostorově odloučená, nachází se přibližně 4 km od centra Kadaně a je zasazena do z části opuštěné průmyslové zóny. Vyznačuje se čtyřmi jedno až třípodlažními domy (bývalé nádražní budovy). Je rozdělena na dvě části, které jsou od sebe vzdáleny cca 0,5 km. V každé části jsou dva domy. Lokalita vznikla na začátku devadesátých let pro tzv. neplatiče nájemného v Kadani. Od Českých drah budovy

odkoupilo Město Kadaň a umístilo si tam sociálně slabé obyvatelstvo. Celá léta se o objekty nikdo příliš nestaral. Později začalo mít Město Kadaň obavy z problémů, které v lokalitě narůstaly, a začalo se pracovat na jejich řešení. V roce 2012 navázalo spolupráci s Agenturou pro sociální začleňování. Průběžná údržba domů je hrazena z městských peněz, z prostředků bytové správy. Poblíž nestojí žádné další obytné budovy, jen objekty sloužící různým podnikatelským subjektům a Technickým službám. Přimo v lokalitě se nachází pouze malý obchod se smíšeným zbožím. Ceny jsou zde velmi vysoké. Základní občanská vybavenost je dostupná v Kadani, která je vzdálená 20 až 25 minut chůze. Do Kadaně jezdí autobus ze zastávky vzdálené 5 až 10 minut. Od roku 2011 zajíždí v ranních hodinách do lokality autobus městské hromadné dopravy z Kadaně, který využívají především pruněrovské děti k dopravě do školy. V roce 2013 byla městská hromadná doprava rozšířena o další dva spoje. Jeden v ranních hodinách sloužící k dopravě osob do zaměstnání do Kadaně a jeden v odpoledních hodinách, který mohou využívat děti při cestě zpět ze školy domů.

Lokalita Pruněrov je situována na konci města poblíž hlavního silničního tahu směrem na Chomutov a do SRN. V blízkosti domů je velká frekvence kamionové dopravy, která je nucena lokalitou objíždět nízký železniční viadukt. Většina dětí, mladistvých i dospělých se pohybuje v blízkosti domů, posedávají před domy v bezprostřední blízkosti komunikace a dochází tak velmi často k nebezpečným situacím při přebíhání ulice a nepozornosti dětí při hrách. Tento stav je o něco lepší po instalaci zpomalovacích retardérů.

V současné době jsou obydlené pouze tři budovy. Jedna z budov prochází rozsáhlou rekonstrukcí a od 5/2015 bude postupně obsazována nájemníky v rámci dostupného bydlení. Nájemníci, s podporou sociálně aktivizační služby, by se v ní měli postupně naučit řádně bydlet, chovat se slušně k sousedům i majetku. Pokud uspějí, mohli by se přestěhovat do Kadaně, do standardních nájemních bytů města, které budou vyčleněny pro další stupeň dostupného bydlení. Do nově zrekonstruovaného bydlení by se měly dostat jen rodiny, které pravidelně platí, posílají děti do školy a nemají žádné další vážné problémy.

Celkem je v lokalitě 78 bytů třetí a čtvrté kategorie o velikosti 1+0 a 2+0. V nově zrekonstruované budově bude 10 bytů první kategorie o velikosti 1+kk a 2+kk. V bytech čtvrté kategorie jsou společná WC a sprchy na chodbách, pro vodu se musí docházet do

umýváren nebo prádelny. Byty třetí kategorie mají vlastní koupelny a WC. Teče zde pouze studená voda. Teplou vodu je nutné ohřát na kamnech. V objektech jsou vybudovány sprchy s automaty na mince. Po vhození desetikorunové mince teče teplá voda cca 8 minut. Nájemníci musí myslet na to, aby měli zásobu mincí a mohli se vykoupat. V koupelnách není topení. Část standardní výbavy bytů chybí, topí se kamny na tuhá paliva. V bytech jsou problémy s vlhkostí a plísněmi. Prakticky se většinou jedná pouze o jednu místnost, kde kamna na tuhá paliva a lino jsou jediným vybavením bytu. Je běžné, že tuto jednu místnost obývá rodina se dvěma až třemi dětmi. Velikost bytu často nepřesahuje 15 m². Této rozloze musí odpovídat vybavení bytu. Celé rodiny většinou spí na velké manželské posteli a rozkládacím gauči. Jídlo se podává u konferenčního stolku. Prostor pro velký stůl, kde by si děti mohly psát domácí úkoly, chybí.

Stav domů není špatný, objekty byly před několika lety rekonstruovány. V roce 2013 si nájemníci svépomocí vymalovali společné prostory domů. Bytová správa Města Kadaň dodala nájemníkům materiál. Kolem domů jsou načerno postavené kůlny, kde obyvatelé skladují topivo, které je potřeba nejen k zajištění tepla v bytě, ale i k vaření.

V každé budově byl zaveden institut domovníků. Nájemníci si sami na domovní schůzi, která probíhá pravidelně každé 3 měsíce, zvolili domovníka. Ten dohlíží na pořádek v domě a okolo něj. Vytváří rozpis směn na úklid chodeb a dohlíží, zda není ničen obecní majetek. Na pravidelných domovních schůzích jsou také diskutovány potřeby nájemníků. Dále je v Prunéřově zaměstnáno cca sedm obyvatel v rámci veřejně prospěšných prací. Mají na starosti rekonstrukci bytů pro nové nájemníky. Na bezpečnost dohlíží tři asistenti prevence kriminality. Jsou také z řad nájemníků, a jsou zaměstnáni u Městské policie. V pravidelných intervalech prochází jednotlivé budovy a celou lokalitu. Díky nim se podařilo vymýtit problémy s výrobou a distribucí drog a rozebíráním starých aut.

Vlastníkem domů je Město Kadaň, nájemní smlouvy jsou uzavírány na tři měsíce z důvodu prevence vzniku dluhů na nájemném. O přidělení volného bytu v Prunéřově si může žádat každý, kdo nemá jiné vlastní bydlení a je přihlášen k trvalému pobytu na území Kadaně. Po přidělení volného bytu je nutné složit kauci ve výši jednoho nájemného, což činí v rozmezí 1000 – 3500 Kč podle velikosti bytu a počtu členů domácnosti. Pokud nájemník neuhradí nájemné třikrát za sebou, není mu nájemní smlouva prodloužena a musí byt opustit. Stává se často, že obyvatelé, kteří chtějí lokalitu opustit, záměrně přestanou

platit nájemné, aby si ušetřili finance na kauci v jiném bytě. Většina těchto nájemníků lokalitu opouští z důvodu nevyhovujícího bydlení. V některých případech však nedokážou vyhodnotit své budoucí závazky – tedy náklady na nájemné ve městě a mnohdy pak skončí po určitém čase zase zpátky v Prunéřově.

5.2.1 Obyvatelé sociálně vyloučené lokality Prunéřov u Kadaně

Během posledních čtyř let významně poklesl počet obyvatel žijících v sociálně vyloučené lokalitě Prunéřov. V roce 2010 obývalo lokalitu cca 270 osob, k 1. 1. 2015 je zde přihlášeno k trvalému pobytu 110 lidí, z toho 28 dětí do 15 let. Značnou část obyvatel lokality (téměř 80%) tvoří Romové. Skoro všichni vykazují znaky sociálního vyloučení. Se snížením počtu nájemníků se také změnila skladba obyvatelstva. Většina rodin s dětmi se odstěhovala z důvodu nevyhovujícího bydlení do Kadaně a v Prunéřově nyní bydlí z větší části jednotlivci nebo starší páry, které už děti nevychovávají. V Kadani a okolních městech skoupilo volné byty mnoho pronajímatelů, kteří rádi pronajímají své byty osobám pobírajícím sociální dávky, konkrétně příspěvek a doplatek na bydlení, a mohou tak za pronájem bytu získat mnohem vyšší částku. Z této dávky je hrazena podstatná část nákladů na bydlení a obyvatelům Prunéřova se tak nabízí cesta, jak vyloučenou lokalitu opustit. Najdou se však i rodiny, které nedokážou ze svých příjmů předražené nájemné v Kadani hradit a musí se vrátit zpět do Prunéřova. Pokud ovšem v Prunéřově zanechaly dluh na nájemném, je cesta zpět složitější. Musí nejdříve tento dluh uhradit, aby si opět mohly zažádat o byt. Každý měsíc se zpravidla uvolní dva až tři byty a ty jsou po opravě pracovníky veřejně prospěšných prací přidělovány novým nájemníkům.

5.2.2 Způsob života obyvatel lokality

V Prunéřově je možné pozorovat nápadnou skupinovou kohezi, která souvisí s kolektivismem, se sklonem být spolu. Zdejší děti jsou stále pohromadě a společně si hrají. S tímto jevem souvisí potřeba tělesné blízkosti.

Rodina je obecně pro Romy základ, což platí do jisté míry i v sociálně vyloučené lokalitě. Každý člen rodiny má v příbuzenské pospolitosti své vymezené místo a úlohu. Z toho vyplývají jeho práva a povinnosti. Jedinec není od své rodiny oddělitelný. Kolektivní identita příslušníka rodiny převládá nad individuální identitou jednotlivce. Jednotlivá osoba je vždy chápána jako příslušník rodiny a ve vztahu k ní. V romské

velkorodině se neočekává, že dítě bude individualita. Jednou z hlavních charakteristik rodiny v sociálně vyloučené lokalitě je výrazný kolektivismus. Neexistuje zde intimní zóna, která je typická pro majoritní společnost. Romové potřebu soukromí zcela nechápou. Rodina vše sdílí společně, od obytného prostoru přes oblečení a jídlo až po fyzickou práci a peníze. Rodina je neustále spolu. Být sám ani není možné. Totéž lze říci i o majetku. Majetek náleží celé rodině.¹²²

V Prunéřově můžeme stále pozorovat vícegenerační rodiny bydlící v jednom domě. Mnohé z rodin si zde dosud udržují patriarchální ráz. O tom, že je otec hlava rodiny a vládne silnou rukou, se občas přesvědčujeme důkazy domácího násilí páchaného na ženách. Od ženy je očekáváno, že obstará děti a nakrmí rodinu, stará se o jídlo a domácnost. Stává se, že rodina nedokáže zajistit vhodné podmínky pro výchovu dětí a děti jsou pak sociálními pracovníci odebírány do dětských domovů a kojeneckých ústavů. V lokalitě se jedná především o velmi mladé rodiče, kteří zároveň bývají závislí na návykových látkách.

Pro mladší a nejmladší generaci Romů žijících v Prunéřově je charakteristické, že nemluví romsky. Romštině nebo jejím základům však často rozumí, protože u střední a starší generace je romština stále domácím komunikačním prostředkem. Romové obecně nevnímají svojí řeč jenom jako komunikační prostředek, ale také jako nástroj zachování intimity. To, že jejich řeči skoro nikdo nerozumí, je pro ně zárukou svobody ve vyjadřování svých názorů tak, aby je nemohl slyšet příslušník majoritní společnosti. Typickým problémem u dětí a dospělých je nedostatečná zásoba českých slov dána tím, že čeština není pro romské děti mateřským jazykem. Dochází k promíchávání romského jazyka s češtinou a vzniká tak specifický česko-romský jazyk, který pak může Romy v majoritě diskreditovat. Největším „problémem“ je však přízvuk. Přízvuk je patrný natolik, že Roma lze identifikovat i v telefonu, což vede například k jejich diskriminaci v zaměstnání. Dalším znakem vydělující Romy z majoritní společnosti jsou jejich příjmení. Např. Horváth, Oláh, Balog, Demeter, Červeňák, Baláž. K identifikaci osoby jako člena romské komunity dojde tedy již při představování.

Za silnou stránku romské kultury je tradičně považována hudba. Také přímo v Prunéřově působí romská hudební skupina. Děti se pravidelně scházejí v Nízkoprahovém zařízení, kde tancují a hrají na hudební nástroje.

¹²² JAKOUBEK, M. *Romové – konec (ne)jednoho mýtu*, s. 118 – 121.

Orientace na přítomnost je dalším rysem chování Romů v lokalitě. Pohled do budoucna je výrazně potlačen. Mezi obyvateli v lokalitě se projevuje chronický nedostatek disciplíny, spolehlivosti a vytrvalosti. Děti mívají potíže přinutit se k nezáživnému učení, dospělí se baví dlouho do noci a mají problém s ranním vstáváním do zaměstnání, děti pak do školy. Problémy se neřeší s předstihem, odkládají je a řeší je až tehdy, když už je většinou pozdě. Když na problém nikdo neupozorní zvenčí a nedožaduje se řešení, problém „jakoby neexistoval“. Typickým příkladem jsou dluhy na nájemném. Pro rodinu není ostuda, že dluží na nájemném. Ostuda pro ně je, pokud se o tom mluví. Často se stává, že obyvatelé vyloučené lokality dluhy zapírají, protože se za ně stydí.

Další problematickou otázkou je přístup Romů žijících v lokalitě ke vzdělání, což vyplývá ze zkušeností z dob socialismu. Škola je zdejším obyvatelstvem chápána jako represivní instituce. Mají k ní nedůvěru a ta se přenáší na děti. Tuto nedůvěru je potřeba prolomit nebo alespoň oslabit. Vzdělání dětí zde není prioritní, často je vnímáno jako dostačující, že děti absolvují pouze základní či praktickou školu. V tomto směru je úkolem pedagogických pracovníků najít jiné motivační faktory, které by romské děti povzbudily. Děti často nechodí do školy z malicherných důvodů, např. že se jim nechce. Důsledkem je pak vysoká absence zaviněná malou snahou rodičů o pravidelnost školní docházky, nedostatek péče o domácí přípravu a minimální spolupráce se školou. Velkým handicapem je nevyhovující bydlení. Dítě nemá prostor pro domácí přípravu. Několikrát se stalo, že třídní učitelka romského dítěte oslovila sociální pracovníci, že dítě „nepříjemně zapáchá“. Tomuto aspektu se nelze divit, když žije v jedné místnosti společně s celou rodinou. V této místnosti se topí, vaří a spí.

Velmi málo romských dětí v lokalitě navštěvuje mateřskou školu a výchova v rodině není dobrou přípravou na školu v majoritním prostředí. Dítě nezíská zkušenosti s knížkou, hračkami, tužkou a papírem. Chybí české omalovánky, stavebnice. V sociálně vyloučené lokalitě Pruněrov tuto službu zajišťuje Sociálně aktivizační služba pro rodiny s dětmi prostřednictvím předškolního klubu, kde si dítě osvojí chybějící hygienické návyky, naučí se listovat v knížkách, kreslit a malovat. Do hry vstupuje také faktor sociální. Pro chudé romské rodiče školné v mateřských školách představuje výrazné zatížení rodinného rozpočtu. Velmi často dochází k odkladu školní docházky, protože dítě není zralé k nástupu do první třídy. Dalším handicapem těchto dětí bývá nezvyk komunikovat s dospělým. Nejsou zvyklé řešit úkoly a rozhodovat se individuálně. Romská

rodina od dětí nežádá, aby se samostatně rozhodovaly. Překážkou je také jazyková bariéra. Často rozumějí špatně česky a slovní zásoba je značně omezená, z čehož plynou další problémy s učením. Mnohdy bývá pro pedagogy pohodlnější doporučit dítě k přeřazení na školu praktickou. Tomuto by se dalo zabránit využíváním asistentů pedagoga.

5.3 Terénní programy v lokalitě

Terénní programy jsou registrovanou sociální službou, která působí v Prunéřově od roku 2008. Poskytovatel sociální služby je Město Kadaň. V období 2008 – 2010 v Prunéřově terénní sociální práci vykonávala jedna sociální pracovnice z odboru sociálních věcí a zdravotnictví díky dotaci z Úřadu vlády. Do Prunéřova pouze docházela, neměla zde žádné zázemí. Většinu času trávila v rodinách. Náplní její práce byl především dohled nad pravidelnou docházkou dětí do školy a upozorňování odboru sociálních věcí a zdravotnictví na nevyhovující podmínky v rodinách. Díky včasnému podchycení problémů bylo mnohokrát zamezeno odebrání dítěte z rodiny do ústavní výchovy. Jelikož tato pracovnice byla Romka, navázala s obyvateli velmi rychle blízký vztah postavený na vzájemné důvěře a tímto se podařilo otevřít dveře pro vstup dalších sociálních služeb.

5.3.1 Terénní program „Společný start“ Prunéřov u Kadaně

Terénní sociální práce se v Prunéřově osvědčila, proto Město Kadaň začalo uvažovat o vybudování zázemí pro sociální pracovnice, které by mohly sídlit přímo v lokalitě a být tak s obyvateli v každodenním kontaktu. Protože je vlastníkem bytových domů, rozhodlo se využít dvě místnosti v jedné z budov a v nich vytvořit zázemí a kontaktní místo pro terénní sociální práci.

V období od 1. 9. 2010 do 31. 8. 2013 byl v lokalitě realizován tříletý projekt Terénní program „Společný start“ Prunéřov u Kadaně. Tento projekt byl financován Evropským sociálním fondem prostřednictvím Operačního programu lidské zdroje a zaměstnanost. Na tento projekt byla z Evropského fondu poskytnuta dotace ve výši 3 934 908,00 Kč. Veškeré aktivity projektu byly financovány pouze z této dotace, Město Kadaň se finančně podílet nemuselo. Hlavním cílem klíčových aktivit projektu bylo zlepšit životní situaci příslušníků sociálně vyloučené komunity a přispět k jejich intenzivní integraci do společnosti. V rámci terénního programu sociální pracovnice poskytovaly sociální služby jednotlivcům i rodinám žijícím v lokalitě Prunéřov, kteří byli ochotni

pracovat na změně vlastní situace, nebyli spokojeni se svým životem a měli zájem vymanit se z životní krize. Jedním z hlavních cílů terénní práce bylo posilovat schopnost klientů řešit své problémy samostatně. Terénní pracovníce docházely za svými klienty do jejich domácností a společně s nimi hledali důvody sociálního vyloučení a na základě zjištěných informací spolu s klienty navrhovali jednotlivá opatření, která vedla ke zlepšení jejich sociální i ekonomické situace. V rámci sociální práce pracovníce klienty motivovaly a usměrňovaly jejich jednání a chování. Svoji činnost zaměřily i na řešení a zvládání drobných konfliktů vyplývajících z každodenních situací. Vztah mezi pracovníci a klienty byl založen na vzájemné důvěře, sociální pracovníce postupovaly vždy podle standardů sociální služby a etického kodexu. Služby byly poskytovány pouze těm klientům, kteří chtěli spolupracovat a o asistenci či poradenství si žádali. Terénní programy probíhaly v Pruněřově od pondělí do pátku od 7 do 18 hodin. V terénu pracovala jedna sociální pracovníce a dvě pracovníce v sociálních službách.

Součástí projektu byly doprovodné programy zaměřené na poradenství, rodinu, zaměstnání a jednání s úřady. Dny pro rodinu byly jednodenní společné akce rodičů s dětmi zaměřené na správné fungování rodiny a podpory rodinných vztahů v rámci komunity. Náplní bylo aktivně posilovat a zlepšovat rodinné a mezilidské vztahy, zvyšovat sociální dovednosti jednotlivých členů rodiny, motivovat k řešení problémů a k aktivnímu trávení volného času.

Dny za prací cílily především na pomoc dlouhodobě nezaměstnaným občanům v přístupu na trh práce. Aktivita byla zaměřena na výcvik praktických činností (jak napsat životopis, jak napsat žádost o pracovní místo), sebe prezentaci vlastních dovedností a zkušeností, reálné zhodnocení vlastních možností a možnosti uplatnění na trhu práce. Vybraná personální agentura vyhledávala volná pracovní místa v regionu, jednala se zaměstnavateli o umístění nezaměstnaných osob ze sociálně vyloučené lokality. Ve spolupráci s úřadem práce jednala o rekvalifikačních kurzech, vytipovala vhodné účastníky do dalších projektů a motivačních programů.

V rámci dnů poradenství probíhaly akce zaměřené na poradenství a řešení konkrétních problémů obyvatel žijících v lokalitě. Jednalo se především o poradenství zaměřené na sociální oblast, řešení životních situací, poradenství v oblasti drogové problematiky a poradenství zaměřené na zvládání dluhů. Probíhalo jak individuální tak skupinovou formou. Partnerské organizace tímto posilovaly schopnost klientů řešit své

problémy samostatně a poskytovaly jim potřebné množství informací k řešení osobních problémů.

Dny na úřad byly zaměřeny na praktické řešení problematiky efektivní komunikace s úřady. Náplní byla práce na zlepšení komunikace a získání nových dovedností potřebných k efektivní komunikaci s úřady. Zároveň tím docházelo ke zvyšování sociálních dovedností klientů a motivace k řešení osobních problémů.

Díky projektu Terénní program „Společný start“ Pruněrov u Kadaně se podařilo získat ještě větší důvěru klientů v sociálně vyloučené lokalitě a přimět je tak k aktivní spolupráci. Klienti přestali nahlížet na činnost sociálních pracovníků jako na kontrolní či represivní. Tato důvěra byla získána každodenním stykem s nimi, zájmem o jejich život a problémy. Již během krátké doby se podařilo upozornit na některé nedostatky nevyhovujícího bydlení, které byly následně odstraněny. Např. zapojení osvětlení na jednotlivé budovy, vybudování a renovace sprch ve společných prostorách, označení jmenovek na domovních dveřích, přidělení poštovních schránek nájemníkům.

Neúnosná byla také vysoká absence dětí ve škole. Rodiče tyto absence vysvětlovali mimo jiné velkou vzdáleností vyloučené lokality od základních škol v Kadani a neexistencí městské hromadné dopravy. Blízko vyloučené lokality je sice autobusová zastávka linkové meziměstské dopravy, ale řidič autobusu často nezastavil a děti tak musely do školy pěšky a nestihly začátek vyučování. Většina dětí se pak ze zastávky vracela domů místo toho, aby přišly pěšky do školy pozdě. Vzhledem k těmto zkušenostem se v dubnu 2011 podařilo za podpory Města Kadaň do vyloučené lokality zavést zkušebně městskou hromadnou dopravu. Tato služba byla plně využita a od září 2011 se již začalo s plným provozem. Na základě využitelnosti a potřeby došlo v roce 2013 k rozšíření linky. Dětem byly vyřízeny průkazky a obyvatelé lokality brzy pochopili výhodu využívání městské hromadné dopravy na úkor jiných dopravních prostředků (např. taxi). Díky zavedení městské hromadné dopravy bylo také zaznamenáno snížení zameškaných hodin dětí ve škole.

Velmi užitečná se ukázala spolupráce s Úřadem vlády ČR v rámci Lokálního partnerství Kadaň. Lokální partnerství je dobrovolným sdružením subjektů aktivně podporující inkluzi sociálně vyloučených obyvatel v lokalitě svého působení. Díky aktivní účasti v Lokálním partnerství se podařilo navázat kontakty s různými institucemi, které se věnují práci s romskou komunitou. Velkým problémem bylo rušení nočního klidu a častá

přítomnost drogově závislých v lokalitě. Na základě návrhu Lokálního partnerství vznikla tři pracovní místa pro asistenty prevence kriminality. Místa byla obsazena místními obyvateli, kteří o tuto práci projevili zájem. Jejich pracovní náplní je kontrola pořádku v domech i venku a hlídání dodržování zákazu vstupu nezvaných hostů (např. drogově závislých).

Postupně se podařilo zvelebit prostředí lokality. Sami obyvatelé zjistili, že v uklizeném prostředí se jim žije lépe a někteří z nich se aktivně podílejí na udržování pořádku. Obyvatelé si vytvořili návyky pravidelného úklidu. Díky dopomoci s vyřízením příspěvků na bydlení se snížily dluhy na nájemném.

K dosaženým úspěchům patří samozřejmě i neúspěchy. Přes motivaci dětí vycházejících ze ZŠ a jejich rodičů, aby se děti dále vzdělávaly a nepřešly ihned do evidence úřadu práce a nepřebíraly tak životní styl od rodičů a svého okolí, pomáhalo se dětem s výběrem vhodné školy, vyplněním přihlášky, ale žádné z dětí nakonec na školy nenastoupilo. Všichni se zaevidovali na úřadu práce a tím bohužel ztrácejí možnost se úspěšně zapojit do pracovního procesu. V tomto ohledu se tedy stále ukazují značné rezervy, především by se mělo apelovat na zintenzivnění inkluzivního vzdělávání.

5.3.2 Centrum sociálních služeb – Komplexní program integrace obyvatel Pruněřova a Kadaně do společnosti

V souladu s podmínkami pro poskytování finančních prostředků stanovenými Operačním programem Lidské zdroje a zaměstnanost byla dne 29. 11. 2012 poskytnuta dotace ve výši 15 612 170,00 Kč na realizaci projektu Centrum sociálních služeb Pruněřov. Opět není nutná finanční podpora Města Kadaň. Projekt cílí na sociálně vyloučené a sociálním vyloučením ohrožené obyvatelstvo Kadaně. Soustředí se hlavně na lokalitu Pruněřov, do které jednak zavádí v ní dosud zcela absentující či pouze okrajově fungující sociální služby a programy a podstatně rozšiřuje služby stávající. Projekt chce dopomoci cílové skupině vymanit se ze života bez perspektivy, jako je např. život v zadlužení, bez práce, bez vzdělání, bez kvalitního bydlení, na hranici zákona, v kolotoči půjček a splátek, v odkázanosti na sociální dávky, v útěku k návykovým látkám a bez schopnosti tento charakter existence, předávaný z generace na generaci, vlastními silami změnit. Chce tedy postavit rezignované obyvatele lokality na vlastní nohy na cestě integrace do společnosti. To znamená motivovat je a podpořit ve snaze po oddlužení, zaměstnání, zajištění vzdělání

a zdravého podnětného prostředí dětem a úspěšným na trhu se standardním bydlením. Projekt je důsledkem celostního uchopení problému a pokryje terén vzájemně se doplňujícími a kooperujícími službami. Jejich sladění je základem úspěšnosti. Projekt vychází z analytických a koncepčních materiálů města a cílí podpořit během dvou let 550 osob z cílové skupiny.

Projekt Centrum sociálních služeb navazuje na předchozí projekt Terénní program „Společný start“ Pruněrov u Kadaně a započal realizaci služeb 1. 9. 2013. Stávající sociální služba Terénní programy byla navýšena o jednu sociální pracovníci. Dále došlo k rozšíření působení sociálních služeb v lokalitě o Sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi, Dluhové poradenství, Nízkoprahové zařízení pro děti a mládež, Pracovní poradenství a Drogový terénní program. Udržitelnost projektových aktivit a jejich vzájemné korespondence chce Město Kadaň zabezpečit po dobu 5 + 5 let (do roku 2023). To se týká čtyř ze šesti služeb.

Terénní sociální pracovníci působí v lokalitě dvě a nabízejí jejím obyvatelům sociální služby, které konzultují buď přímo v domácnostech, nebo na konzultačním místě. Na úvod spolupráce klienta motivují, vedou ho k aktivní změně životní situace. Nejprve obvykle realizují jednodušší zakázky (vyřízení základních dokumentů, žádostí o výplatu sociálních dávek, zprostředkování komunikace se školou), postupně řeší komplikovanější problémy (plánování oddlužení, úpravu rodinného rozpočtu, hledání bydlení a zaměstnání). Vrcholem je dlouhodobá spolupráce klienta s terénními sociálními pracovníci, při které společně stanovují cíle, jejichž plnění vede k integraci klienta a opuštění vyloučené lokality. Terénní sociální pracovníci s klientem konzultují, doprovází klienta na jednání, realizují nácvik praktických dovedností, učí klienta vyřídit si své záležitosti samostatně. Terénní sociální pracovníci musí být oborově vysokoškolsky vzdělány, dále pravidelně vzdělávány a supervidovány.

V rámci sociální služby Terénní programy působí v lokalitě další dvě pracovníci v sociálních službách, které zaměřují svoji pozornost na jednotlivce i rodiny ohrožené sociálním vyloučením. Na základě znalosti terénu a kontaktu s lidmi žijícími v lokalitě navrhuji optimální řešení jejich problémů. Konkrétně aktivně vyhledávají sociálně ohrožené rodiny a jednotlivce žijící v sociálně vyloučené lokalitě Pruněrov, pomáhají při minimalizaci rizik jejich způsobu života a při uplatňování jejich práv, oprávněných zájmů a obstarávání osobních záležitostí. Přispívají ke zvyšování kvality života, nabízejí pomoc,

podporu a poradenství v obtížných životních situacích (nedostačující příjmy, dluhy, nezaměstnanost, špatný stav bydlení, nízké vzdělání a kvalifikace) a motivují osoby k získání pracovního místa.

Sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi jsou poskytovány rodinám s dítětem, jehož vývoj je ohrožen v důsledku dopadů dlouhodobé krizové sociální situace, kterou rodiče nedokážou sami bez pomoci překonat, a u které existují další rizika ohrožení jeho vývoje. Podle statistik odboru sociálních věcí a zdravotnictví v Kadani se to týká všech rodin v Prunéřově. Terénní pracovníce služby vykonávají výchovně vzdělávací a aktivizační činnosti (nácvik rodičovských rolí, nácvik a upevňování motorických, psychických a sociálních schopností a dovedností dítěte, podpora sourozeneckých vztahů a vztahů rodičů s dětmi, zajištění podmínek a poskytnutí podpory pro vzdělávání a volnočasové aktivity dětí), zprostředkovávají kontakt členů rodiny se společenským prostředím (škola, lékař, kroužky), vykonávají sociálně terapeutické činnosti (řešení problémů s bydlením, dluhy, zaměstnáním) a pomáhají při uplatňování práv, oprávněných zájmů a obstarávání osobních záležitostí rodiny. Cílem je vyvést rodinu z krize či změnit rodinné prostředí tak, aby rodina byla zdravá, funkční, nerozdělená a samostatná.

Dluhové poradenství je bezplatné poradenství spotřebitelům, a to zejména v situaci, kdy v důsledku své životní situace nemohou řádně platit své dluhy tak, aby se dostali z dluhové pasti ven. Radí klientům, jak se lze zadlužit zodpovědně a tím předejít problémům řádným a včasným splácením. Cílem je tedy dopomoci klientům služby úspěšně dluh splácet nebo se zcela oddlužit. Součástí služby je nejen podpora při jednání s věřiteli (včetně sestavování návrhů splátkového kalendáře), ale i s exekutory. Vedle poradenství v oblasti předluženosti, exekucí a dluhů služba dle zakázky klienta poskytuje odborné poradenství i v oblastech jako jsou sociálně právní pomoc, pracovní právní vztahy, nájemní vztahy a bydlení, rodinné a partnerské vztahy, majetkoprávní vztahy, ochrana spotřebitele či občanské soudní řízení. Součástí služby je šest vzdělávacích seminářů na téma finanční gramotnosti.

Cílem služby Nízkoprahového zařízení pro děti a mládež nad 15 let je snižování ohrožení sociálním vyloučením, prevence sociálně patologických jevů a dorovnávání šancí u mladých lidí ve věku 15 až 26 let prostřednictvím nabídky bezpečného prostoru pro socioterapeutické, volnočasové, zájmové aktivity, vzdělávací a poradenské aktivity ve vazbě na trh práce (kariérové poradenství, sebepoznání a sebehodnocení) a podpůrné a

poradenské činnosti směřující k náhledu a nápravě nepříznivých životních situací uživatelů. Součástí programu je i výchova k rodičovství (sexuální výchova, partnerské role, starost o dítě a domácnost včetně rozpočtu).

Pracovní poradenství zlepšuje informovanost obyvatel lokality o možnostech získání zaměstnání, o požadavcích zaměstnavatelů a struktuře volných pracovních míst v regionu. Zaměřuje se na nezaměstnané klienty a poskytuje jim dovednosti a znalosti (sebe prezentace, jednání se zaměstnavatelem, rozhled na trhu práce, reálné sebehodnocení a reálná očekávání), bez nichž se práce jen obtížně získává a ještě hůře udrží. Pracovní poradenství se skládá ze skupinových a individuálních vzdělávacích porad, motivačních programů, bilanční diagnostiky, sestavení individuálních plánů, podpory při hledání legálního zaměstnání (vytvoření databáze klientů, zaměstnavatelů a nabídek na trhu práce) a pracovní asistence v adaptační fázi po umístění klienta do zaměstnání (dopomoc s orientací klienta v novém prostředí).

Terénní program pro uživatele návykových látek je orientovaný na uživatele drog a provádí sociálně terapeutické činnosti, jejichž poskytování vede k rozvoji nebo udržení osobních sociálních schopností nebo dovedností, poskytování informací o rizicích spojených se současným způsobem života a snižování těchto rizik, zprostředkování testování infekčních onemocnění, krizovou intervenci a zprostředkování návazné péče (reference do návazných služeb). Nejvíce využívanou činností uživateli drog je výměna kontaminovaného materiálu za čistý, zdravotní výchova pro nitrožilní uživatele drog a ochrana veřejného zdraví.

5.4 Sociální exkluze z pohledu obyvatel sociálně vyloučené lokality

Sociálně vyloučená lokalita Pruněřov vznikla na začátku devadesátých let pro tzv. neplatiče nájemného v Kadani. Od Českých drah budovy odkoupilo Město Kadaň a zpočátku sem umístilo sociálně slabé obyvatelstvo, později se do Pruněřova začali stěhovat další nájemníci, kteří neměli dostatečné finanční prostředky na pro ně nákladný život v Kadani. Po postupném rozprodávání bytového fondu Města je prakticky nulová šance získat městské nájemní bydlení v Kadani. Většina příslušníků sociálně vyloučené lokality je nezaměstnaná a nemá prostředky na zakoupení vlastního bytu, je tak závislá na bydlení v bytech pronajímatelů. Tito pronajímatelé buď nejsou ochotni do svého bytu nastěhovat nezaměstnané nájemníky, nebo naopak tyto nájemníky vítají, ale požadují po nich vysoké

nájemné. Takto vysoké nájemné nejsou nájemníci schopni ze svých příjmů hradit, proto nezbyvá jiná možnost, než si zažádat o byt v Prunéřově, kde tak vysoké nájemné není:

„Měl jsem v podnájmu byt a nestačil jsem na to. Paní mi umřela a zůstal jsem sám, tak jsem skončil tady. Kdo si najde bydlení v Kadani, tak jde do Kadaně, ale dlouho tam nevydrží.“ (Eugen, 71 let)

Podobně svoji situaci popisuje i informátorka Jarmila (52 let): *„Bydlet v Kadani je problém. V podnájmu člověk neví, jak dlouho tam bude, tady to máme jistý.“*

Některé rodiny s dětmi by chtěly lokalitu opustit především kvůli nevhodnému bydlení, nevyhovujícímu prostředí pro výchovu dětí a velké vzdálenosti do škol. Z různých důvodů však není snadné se ze sociálně vyloučené lokality odstěhovat. Důvodem je špatná finanční situace rodin a neochota pronajímatelů obyvatelům z lokality byt pronajmout, neboť jejich současné bydliště se ve většinové společnosti stalo stigmatem. Informátorka Zuzana (48 let), která vychovává dvě děti, sděluje:

„To víte, že bych šla do Kadaně. Moje starší děti bydlí v Kadani. Holka by sem ani nepřišla. Tam mají školu, tam se děti učej. Tady si děti nemaj ani kde hrát.“

Informátorka Jana (30 let), matka šesti dětí, by preferovala bydlení s topením a teplou vodou. Její byt je vlhký, plný plísní. Z důvodů nevhodných podmínek pro bydlení zápasí děti s nemocemi a zanedbávají tak školní docházku. Opakovaně proto informátorka kontaktuje pronajímatele bytů v Kadani, marně.

„Minule jsem volala a řekl mi, že se můžu nastěhovat, ale chce nájem třináct tisíc a ještě kauci. Kde já bych to vzala. Nezbejvá mi nic jinýho, než zůstat tady. Přes léto to jde, to jsou děti venku, ale v zimě je to hrozný. V baráku vlhko, plísně a zima. Musím sekát dřevo a topit.“

Pouze jeden z informátorů nahlíží bydlení v Prunéřově pro sebe a své děti jako přínosné. Před domem mají hřiště, děti mohou být neustále venku. Nemusí trávit čas

v malé místnosti. Do města by nechtěl. Bydlí zde 12 let, je zaměstnán přímo v lokalitě. Negativně hodnotí pouze špatnou kvalitu bydlení.

„Já bych do města ani nechtěl. Mám tady práci a děti si už zvykly. Můžu je pustit ven, nemusím je hlídat, ve městě bych se bál. Jezdí tam auta a tady je klid. Každý den chodí do klubu, dělají si tam úkoly, nic nám nechybí.“ (Ondřej, 47 let)

Jelikož se vznik vyloučené lokality datuje cca před 20 lety, žijí zde dnes i potomci původních obyvatel. Získat byt v Prunéřově je nejsnazší a nejdostupnější možnost osamostatnění se od rodičů. Většina těchto potomků v lokalitě bydlet zůstává a zakládá svoji vlastní rodinu.

„Našel jsem si holku tady v Prunéřově. Bydlela ve stejném baráku. Minulej měsíc porodila, protože už jsme nemohli být u táty, zažádal jsem si tady o bytovku. Na bydlení ve městě nemám. Sice pracuju, ale teď malý dítě, to bych dohromady všechno nedal. Teď čekáme na ty lepší byty, jak se rekonstruovaly, tam to bude dobrý pro děcko.“ (Petr, 23 let)

Lokalita je výrazně prostorově odloučená, nachází se přibližně 4 km od centra Kadaně. Autobusová zastávka linkové meziměstské dopravy je vzdálená 5 až 10 minut chůze od lokality. V dubnu 2011 se podařilo za podpory Města Kadaň do Prunéřova zkušebně zavést městskou hromadnou dopravu, kterou využívaly v ranních hodinách rodiny s dětmi k dopravě dětí do školy. Tato služba byla plně využita a od září 2011 se již začalo s plným provozem. Na základě využitelnosti a potřebnosti došlo v roce 2013 k rozšíření linky. Jeden spoj v ranních hodinách sloužící k dopravě osob do zaměstnání do Kadaně a jeden spoj v odpoledních hodinách, který mohou využívat děti při cestě zpět ze školy domů. Dále je zhruba 20 minut pěší chůze vzdálena vlaková zastávka, odkud jezdí vlaky jedním směrem na Chomutov a Ústí nad Labem a druhým směrem do Klášterce nad Ohří a Karlových Varů.

„Já ráda chodím pěšky. Ráno jezdím s klukem autobusem. Nechci, aby kluk chodil do školy pěšky. Ale zpátky domů jdu pěšky a pro kluka zase pěšky. Aspoň se projdu. Co jinýho mám dělat. Sedět v tom malým bytě celý den, to nechci.“ (Zuzana, 48 let)

Informátorka Alžběta (38 let) pořídila dětem průkazky na městskou hromadnou dopravu, cesta do školy ji vyjde levněji: „*Udělal jsem dětem průkazky na autobus, není to pak tolik drahý. Starší kluk vždycky vezme mladší děti a nemusím jezdit i já. Jsou šikovný, zvládnou to samy.*“

Informátorka Roberta (44 let) naopak přiznává, že když dělá velký nákup, jezdí domů taxíkem: „*Když jedu nakoupit, musím si vzít taxíka. Vezu toho hodně a sama bych to nepobrala. Je to daleko a manžel je nemocnej, ten mi nepomůže. Taxík vyjde draho, ale co jinýho mám dělat.*“

Pozitivní přínos působení sociálních služeb v lokalitě a ochota Města Kadaň řešit situaci je evidentní. V posledních pěti letech se zvýšila kvalita bydlení, došlo k částečné rekonstrukci jednotlivých budov, odstranil se nepořádek v okolí, zavedla se pravidelná linka městské hromadné dopravy a vybudovalo se dětské hřiště. Jednotlivci, kteří žijí sami, jsou s menšími výhradami s životem v lokalitě spokojeni, naopak rodiny s dětmi by přivítaly bydlení ve městě. Negativně hodnotí, v jakém prostředí jejich děti vyrůstají, ale zároveň si uvědomují, že jinou možnost nemají.

„*Ted' se tady žije celkem dobře, bylo tady hůř. Kromě toho, že nemám vodu v bytě, jsem spokojenej.*“ (Vratislav, 51 let)

„*Tady se hodně změnilo, úklid, dělám správce, je tam čisto. Byl tady bordel, smetiště. Já jsem tady zvyklej.*“ (Eugen, 71 let)

„*Je to dobrý. Bydlel jsem venku, takže jsem spokojenej. Mám svůj záchod. Nic mi nechybí. Jsem spokojenej tady.*“ (Zdeněk, 53 let)

„*Mohlo by to bejt lepší pro ty děti, aby si měly kde hrát. Mám bytovku, to ještě jde, že mám všechno v baráku. Vodu tam mám, záchod tam mám.*“ (Zuzana, 48 let)

Přestože se kvalita bydlení v lokalitě díky sociálním službám, vstřícnému postoji Města Kadaň a spolupráci s Agenturou pro sociální začlenění zvyšuje, není považována za vyhovující. Chybí především voda, teplá voda a topení v bytech. Stále je také nedostačující občanská vybavenost, např. absentuje obchod s potravinami:

„Nemělo by bejt tak draho v krámě. Taky větší, aby lidi si mohli koupit jako třeba maso, salám nebo tak. Takovej malej krám a ještě to je drahý. To nejde. V Kadani koupím třeba za 25 korun chleba a tady musím dát 30.“ (Zuzana, 48 let)

„Chybí tady obchod. Je to drahý.“ (Zdeněk, 53 let)

„Chybí mi voda v bytě. Stačila by jenom studená.“ (Vratislav, 51 let)

„Chybí mi WC, že jsou společný, koupelky. Chtělo by to upravit.“ (Eugen, 71 let)

Na bezpečnost dohlíží tři asistenti prevence kriminality, kteří jsou vybráni z řad nájemníků, a jsou zaměstnání u Městské policie. V pravidelných intervalech prochází jednotlivé budovy a celou lokalitu. Díky nim se podařilo vymýtit problémy s vařením drog a rozebíráním starých aut. V dolní části lokality je zaveden kamerový systém napojený na Městskou policii v Kadani, která do Prunéřova zajíždí hlavně v nočních hodinách. Tyto činnosti zajišťují pocit bezpečí a prevenci kriminality a vandalismu. Co se týče pocitu bezpečí v lokalitě, objevují se zde genderově rozdílné postoje. Běžné je, že ženy mají větší obavy nežli muži.

„Ve 4,40 odcházím na autobus do práce. Bojím se, ale už jsem si zvykla.“ (Jarmila, 52 let)

Obyvatelé Prunéřova se cítí být stigmatizováni adresou svého bydliště, což je ve většinové společnosti diskredituje. Ze stigmatizace vyplývá diskriminace, která se projevuje především při hledání zaměstnání nebo bydlení.

„Myslím si, že se na nás dívají jinak. Jak který. Šel jsem se zeptat na práci, tak se mě zeptali, kde bydlím, tak jsem řekl v Prunéřově. Tak mi dali dotazník a řekli, až budu mít čas, to mě zarazilo. Nechtěj brát lidi do práce odsud.“ (Vratislav, 51 let)

„Kolikrát jsem volala na inzerát, že mám o ten byt zájem. Když jsem řekla, odkud jsem, tak byl najednou už obsazenej. Myslí si o nás, že neumíme žít jako normální lidi. Ale ať se sem přijdou podívat, vždyť je tady čisto. Že nemáme vodu v bytě a musíme topit v kamnech, za to nemůžem. Venku je čisto. Doma mám taky uklizáno. Nejsme žádný prasata.“ (Jana, 30 let)

5.5 Percepce terénních programů z pohledu uživatelů služeb

Centrum sociálních služeb v Prunéřově v současné době poskytuje celkem šest registrovaných sociálních služeb za účelem prevence a boje proti sociální exkluzi. Jedná se o Terénní programy, Sociálně aktivizační službu pro rodiny s dětmi, Dluhové poradenství, Nízkoprahové zařízení pro děti a mládež, Pracovní poradenství a Drogový terénní program. Je velmi individuální, které sociální služby v Centru sociálních služeb obyvatelé lokality využívají. Každý ze sociálně vyloučených se potýká s jiným problémem, jenž potřebuje řešit. Někdo bydlí v domácnosti sám, jiný s manželem/manželkou, druhem/družkou nebo s dětmi. Většina obyvatel pravidelně využívá Terénní programy, především odborné sociální poradenství. Tato služba začala působit v lokalitě jako první, je tudíž zřejmé, že bude nejvíce využívána.

„Ano, chodím tam často. Pomáhají mi vyplnit papíry, co odevzdávám na sociálku. Na bydlení, na jednorázovku a tak. Vždycky mi s tím pomůžou. Já tomu nerozumím, nevím, co kam mám napsat, mám plno dětí, je toho hodně.“ (Renata, 35 let)

Informátorka Alžběta (38 let) naopak oceňuje možnost využití telefonní linky: *„Je to dobrý, že tady jsou. Chodím tam vždycky, když jsou děti nemocný. Můžu zavolat do školy a omluvit je. Takhle bych je musela nechat doma, jít do Kadaně do školy a zase zpátky. Taky si můžu zavolat na sociálku, jestli už tam je šek, a nemusím tam chodit každé den zbytečně.“*

Další velmi žádanou službou je Nízkoprahové zařízení pro děti a mládež. Vzhledem k tomu, že podmínky v bytech jsou nedostačující a nevyhovující, děti navštěvují toho zařízení každý den. Využívají ho k napsání si domácích úkolů v klidu u stolu, který doma zpravidla nemají. Skupinově se zde vzdělávají, doučují, hrají společenské a zábavné hry. Každý den je jinak tematicky zaměřen. Někdy se věnují sportovním aktivitám jako hraní stolního tenisu nebo mini fotbalu. Jindy zpívají karaoke nebo hrají na bicí. Děti toto zařízení mohou využívat pouze v případě, že v ten den neměly absenci ve škole:

„Jsou tam každé den, píšou tam úkoly, čtou, hrajou si. Jsem za to ráda. Mám čtyři děti, který chodí do školy, a ještě dvě malý doma, je nás tam plno. Přijdou a maj napsaný úkoly. Aspoň jim s tím někdo pomůže, já tomu stejně nerozumím.“ (Jana, 30 let)

„Jo, kluk tam chodí pořád. Hraje na ty bubny, má to rád.“ (Zuzana, 48 let)

Sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi využívají nejen rodiny s dětmi, jak by se předpokládalo, ale i jednotlivci. V rámci pravidelných aktivit je zde možnost vyprat si špinavé prádlo nebo naučit se uvařit jídlo z levných surovin.

„Chodím si tam prát. Rozbila se mi pračka, na navou nemám. Sociálka vám dá jen patnáct stovek, když nemáme děti a kde já bych vzala ten zbytek.“ (Roberta, 44 let)

Informátoři též oceňují předškolní přípravu malých dětí:

„Manželka tam chodí s klukem. Školka je daleko a musí se za ní platit. Tohle máme doma. Učí ho tam různé věci, aby něco věděl, než půjde do školy. Já jsem v práci přes den a manželka je s klukem tam. Občas tam i něco vaří a pečou, vždycky to bylo dobrý.“ (Ondřej, 47 let)

Obyvatelé lokality jsou skeptičtí k dluhovému a pracovnímu poradenství. Za svoje dluhy se stydí, nechtějí si je přiznat sami sobě ani svému okolí, jsou pro ně stigmatem. Službu vyhledají většinou v době, kdy už bývá pozdě. Někteří propadají skepsi při hledání zaměstnání a pocíťují ze strany potenciálních zaměstnavatelů diskriminaci.

„Byl jsem tam, ale k čemu to bylo. Už mi s tím stejně nepomohli. Nedá se s tím nic dělat.“
(Vratislav, 51 et)

„Paní byla milá, napsala tam nějaký dopis a teď čekáme, jak to dopadne. Snad mi pomůže, jinak já už nevím, co dál.“ (Roberta, 35 let)

Pracovní poradenství hodnotí podobně: *„Do práce mě stejně nikdo nechce, tak co mám dělat. Doma mám pět dětí, jak bych se o ně starala. Musela bych někam jezdit a to by nešlo. Nepomohli mi ani tam.“* (Renata, 35 let)

Každá sociální služba má také svoji cílovou skupinu uživatelů. Zda pomohly služby sociálně vyloučeným vyřešit nějaký konkrétní problém, je proto individuální. Dle informací od dotazovaných vyplývá, že Terénní programy, protože jsou určeny široké cílové skupině, pomáhají řešit problémy místních obyvatel:

„Pomohli mi tam hodně. Dostala jsem peníze na postele pro děti. Spaly mi na gauči a potřebovala jsem jim koupit palandy, abysme se všichni vešli.“ (Jana, 30 let)

Informátor Zdeněk (53 let) měl naopak problém s bydlením: *„Pomohli mi sehnat byt. Bydlel jsem v boudě venku. Ta jedna paní tam za mnou chodila a vzala mě na bytěk a pomohla mi vyřídít si bydlení tady. Sám bych to nezvládnul. Já na tohle nejsem. Ale ona mi pomohla.“*

Nízkoprahové zařízení pro děti a mládež v lokalitě je pro rodiny s dětmi také velkým přínosem: *„Pomáhají mi vlastně každý den, že si tam děti napíší úkoly. Doma to nejde, je nás tam hodně.“* (Alžběta, 38 let)

Informátorka Zuzana (48 let) je spokojená, že její syn, který byl evidován na Úřadu práce, opět nastoupil na střední odborné učiliště: *„Jsem ráda, že kluk zase začal chodit do školy. Učí se na zedníka a baví ho to, hlavně ta praxe. Tady mi s tím pomohli. Papíry mu zařídili a šli s ním do školy, on by sám nešel a já taky ne, nevím, jak se to tam dělá.“*

Sociální služba Pracovní poradenství pomáhá obyvatelům lokality získat zaměstnání: „*Nejdřív jsem chodil na nějaký kurz, byly tam i počítače a psycholog. Potom mi pomohli práci najít, šli tam se mnou. Sám bych se bál, že se mě zeptají na něco a já nebudu vědět. Jsem rád, že pracuju. Dneska je to těžký. Mám malý dítě.*“ (Petr, 23 let)

Ohrožení své současné situace vidí obyvatelé především v tom, pokud by zanikla služba Terénní programy a Nízkoprahové zařízení pro děti a mládež.

„*Nevím, co bych bez toho dělala. Vždycky mi poradí, když nevím. Hlavně ty papíry vyplnit. Sama to nedokážu. Nevím, co kam psát.*“ (Renáta, 38 let)

„*Bylo by to zase jako dřív. My to sami nedokážeme. Byl by tady zase bordel, špína. Takhle na nás někdo dohlíží, my se snažíme.*“ (Ondřej, 47 let)

„*Pomáhají mi hodně s dávkama a tak. Co bych bez toho dělala. Hlavně ten telefon. Můžu zavolat do školy, omluvit kluka, musela bych tam jít pěšky jinak.*“ (Zuzana, 48 let)

Informátorka Alžběta (38 let) by zase postrádala Nízkoprahové zařízení pro děti a mládež: „*Nevím, kde by dělaly úkoly. Doma na to místo není. Já se s nima učit neumím, nerozumím tomu a nemám na to čas.*“

Počet sociálních služeb v Centru sociálních služeb je považován za dostačující k řešení sociálních problémů obyvatel lokality.

„*To nám stačí. Myslím si, že toho je dost, co potřebujeme.*“ (Renáta, 38 let)

„*Nevím, co dalšího by tady ještě mělo být. Je tady všechno potřebný.*“ (Ondřej, 47 let)

5.6 Shrnutí výsledků výzkumu

Tato kapitola shrnuje výsledky kvalitativního šetření s obyvateli sociálně vyloučené lokality Prunéřov u Kadaně, které bylo uskutečněno v sociálně vyloučené lokalitě. Cílem výzkumu bylo zjištění odpovědi na výzkumnou otázku, jak příslušníci romské komunity

v sociálně vyloučené romské lokalitě Pruněrov u Kadaně sami vnímají sociální exkluzi a jak hodnotí sociální služby poskytované Centrem sociálních služeb.

Z polostrukturovaných rozhovorů všech dvanácti informátorů vyplynulo, že nejsou spokojeni s tím, že žijí v sociálně vyloučené lokalitě, ale zároveň si uvědomují, že toto je jediná možnost bydlení, na kterou jsou momentálně schopni se svými finančními prostředky dosáhnout. Dříve se snažili informátoři lokalitu opustit, ale nyní si jsou vědomi drahého bydlení ve městě a bojí se ztráty bydlení v důsledku dluhu na nájemném. Po zahájení poskytování sociálních služeb v lokalitě vidí pomalé, ale postupné zlepšování kvality bydlení a na svoji situaci si zvykli. Za největší nedostatek považují absenci WC, teplé vody a topení v bytě. Po započetí spolupráce Města Kadaň s Agenturou pro sociální začleňování, vypracování a schválení Strategického plánu Radou města je vyšší pravděpodobnost získat finanční prostředky z operačních programů evropských fondů, které je možné využít na rekonstrukci jednotlivých budov. Již v brzké době (5/2015) bude připravena jedna zrekonstruovaná budova k nastěhování. V budoucnu se počítá s rekonstrukcí ostatních budov nebo alespoň zajištěním, aby ke každé bytové jednotce náleželo vlastní WC. Za další nedostatek považují vzdálenost od občanské vybavenosti v Kadani. Díky spolupráci terénních pracovníků s Městem Kadaň byl zřízen autobus městské hromadné dopravy, který řeší dopravu dětí do školy. Dospělí tento autobus využívají také k dopravě do práce, k lékaři a na úřady. Současně s Centrem sociálních služeb bylo vybudováno asfaltové hřiště, kde je možné hrát fotbal, volejbal a basketbal. V jeho blízkosti byly pro menší děti osazeny herní prvky (klouzačka, prolézačka) s pískovištěm. Velice intenzivně informátoři pociťují stigmatizaci v důsledku života v lokalitě. Nejen běžní obyvatelé, ale také úředníci a zaměstnavatelé na ně pohlížejí negativně, s čímž souvisí diskriminace na trhu práce a při hledání bydlení ve městě. S Pruněrovem coby segregovanou lokalitou je tedy spojeno stigma chudoby, na které jsou také vázány různé stereotypní představy a předsudky namířené vůči Romům, což zdejšímu obyvatelstvu značně znesnadňuje přijetí do majority. Jako stigmatizující se život v lokalitě jeví též při kontaktu s romským obyvatelstvem žijícím v Kadani, např. nově vznikající partnerské vztahy jsou tak často vázány na život v lokalitě. Město Kadaň pravidelně prostřednictvím obecních novin a regionální televize seznamuje obyvatele Kadaně se zlepšením situace v Pruněrově a snaží se o vytvoření pozitivnějšího obrazu tohoto místa. Lze např. navštívit Centrum sociálních služeb a seznámit se sociálními službami, které jsou

obyvatelům lokality poskytovány, zájem je však velmi nízký a k bližšímu kontaktu mezi obyvateli lokality a městským obyvatelstvem tedy nedochází, což lze považovat za jeden z dalších faktorů, který sociální vyloučení dané skupiny prohlubuje.

Všichni informátoři kladně hodnotili sociální služby poskytované Centrem sociálních služeb. Preferují nejen služby zaměřené na dospělé, ale velký zájem je i o služby zaměřené na děti. Každému z informátorů pomohly a nadále pomáhají sociální služby vyřešit problémy, které se pojily s bydlením, zaměstnáním, vzděláváním, dluhy, sociálními dávkami atd. Zrušení poskytování sociálních služeb by mělo negativní vliv na jejich život v lokalitě. Nejvíce využívanými službami jsou Terénní programy, které pomáhají nejen jednotlivcům, ale i celým rodinám prostřednictvím odborného sociálního poradenství v oblasti zaměstnávání, vzdělávání, dluhů a bydlení. Další velice potřebnou službou je Nízkoprahové zařízení pro děti a mládež, které podporuje děti v aktivním trávení volného času, motivuje je k následnému studiu na střední škole po dokončení základního vzdělání a poskytuje možnost využít prostorů k domácí přípravě dětí do školy. Tyto služby využívají zpravidla skoro každý den. Závěrem lze konstatovat, že sledovaná sociální lokalita prošla jistě pozitivním vývojem v rámci zkvalitnění života, nicméně k aktivní integraci a kontaktu obyvatel z a mimo lokalitu nedochází a na obou dvou stranách bude proto nutná změna.

6 Závěr

Předkládaná diplomová práce byla zaměřena na fenomén sociální exkluze a inkluze. Tento fenomén byl sledován ve vyloučené lokalitě v Ústeckém kraji v České republice. Práce vycházela z vlastního terénního výzkumu. Cílem bylo zjistit odpověď na výzkumnou otázku, jak sami příslušníci vyloučené lokality Prunéřov u Kadaně vnímají svoji situaci a jak hodnotí sociální služby, které jsou jim poskytovány za účelem prevence a boje proti sociální exkluzi.

V teoretické části práce byla popsána problematika sociálního vyloučení. Dále byla představena zásadní díla, která byla na toto téma publikována. Kromě sociálního vyloučení seznámila čtenáře s marginalizací a pastí chudoby. Byl zde nastíněn problém sociálně vyloučených lokalit, jejich vznik a způsob života v lokalitě. Po obsahové stránce se diplomová práce věnovala romské národnostní menšině, která je jednou ze skupin nejvíce postiženou sociálním vyloučením v České republice. Specifika romské minority nebyla definována jen v současném časovém horizontu, ale i v tom minulém, neboť pohledem do minulosti česko-romských vztahů lze nalézt některá vysvětlení komplikované situace, ve které se dnes romská minorita nachází. V souvislosti s romským etnikem byl zmíněn problém rasismu a diskriminace. V závěru teoretické části byly představeny možnosti boje se sociální exkluzí v podobě sociálního začleňování za pomoci terénní sociální práce.

Empirická část práce se zabývala zjištěním odpovědi na výzkumnou otázku pomocí terénního výzkumu. Byla zde popsána reflexe terénního výzkumu. V další kapitole bylo přiblíženo místo, kde byl terénní výzkum realizován. Jednalo se o sociálně vyloučenou lokalitu Prunéřov u Kadaně. Byl zde představen způsob života místních obyvatel. V následující kapitole byly uvedeny sociální služby, které v lokalitě působily a doposud působí. Závěrečná část empirické části diplomové práce seznamuje s percepcí terénních programů z pohledu uživatelů služeb. Kvalitativní výzkum prostřednictvím polostrukturovaných rozhovorů jednoznačně dokázal potřebnost sociálních služeb v lokalitě. Odpověď na výzkumnou otázku, jak sami příslušníci vyloučené lokality Prunéřov u Kadaně vnímají svoji situaci a jak hodnotí sociální služby, které jsou jim poskytovány za účelem prevence a boje proti sociální exkluzi, zdůraznila potřebnost terénní sociální práce, která je základním nástrojem k sociální integraci. Díky terénní sociální práci mohou lidé žijící v sociálně vyloučené lokalitě řešit bytovou situaci,

zadluženost, hledat a získat zaměstnání, ulehčit svým dětem cestu ke vzdělání a získat tak nové sociální kontakty, protože zajišťuje základní kontakt mezi obyvateli sociálně vyloučené lokality a institucemi.

7 Seznam použitých zdrojů

Tištěné zdroje

ATKINSON, A. B. *Social Indicators: The EU and Social Inclusion*. Oxford: Oxford University Press, 2002. ISBN 978-0-19925-249-7.

BERGER, P., LUCKMANN, T. *Sociální konstrukce reality*. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. ISBN 80-85959-46-1.

DELOITTE BPO G I a.s. *Ekonomické aspekty vyloučených komunit*. 2008.

FRIŠTENSKÁ, H. Pojmy xenofobie, rasismus, rasové násilí a diskriminace. In ŠIŠKOVÁ, T. *Výchova k toleranci a proti rasismu*. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-285-8.

GIESEN, B. Konstrukce kolektivní identity. In HROCH, M. *Pohledy na národ a nacionalismus*. Praha: Slon, 2004. ISBN 80-86429-20-2.

GOFFMAN, E. *Stigma*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. ISBN 80-86429-21-0.

GOJOVÁ, A. *Sborník studijních textů pro sociální kurátory*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2009. ISBN 978-80-7368-677-7.

HENDL, J. *Kvalitativní výzkum*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-040-2.

HIRT, T., JAKOUBEK, M. „Romové“ v osidlech sociálního vyloučení. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006. ISBN 80-868998-76-8.

HORVÁTHOVÁ, J. *Kapitoly z dějin Romů. Člověk v tísní o.p.s. v nakladatelství Lidové noviny*, 2002.

HÜBSCHMANNOVÁ, M. *Můžeme se domluvit*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 1998. ISBN 80-7067-905-0.

JAKOUBEK, M. *Romové - konec (ne)jednoho mýtu*. Praha: Socioklub, 2004. ISBN 80-86140-21-0.

JANDOUREK, J. *Sociologický slovník*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-535-0.

LEWIS, O. *La Vida. A Puerto Rican Family in the Culture of Poverty – San Juan and New York*. New York: Random House, 1966.

LISTER, R. *Strategies for Social Inclusion: Promoting Social Cohesion or Social Justice?* Houndmills: Palgrave, 2000.

LITTLEWOOD, P. *Social exclusion in Europe: problems and paradigm*. Brookfield: Ashgate, 1999. ISBN 978-1-84014-717-9.

LOZOVIUK, P. *Evropská etnologie ve střeoevropské perspektivě*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2005. ISBN 80-7194-752-0.

MAREŠ, P. Romové: Sociální exkluze a inkluze. *Sociální práce*. 2003, roč. 2003, č. 4. ISSN 1213-624.

MAREŠ, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999. ISBN 80-85850-61-3.

MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-549-0.

MORAVEC, Š. Chudoba, vysoká zadluženost, rychlé půjčky, intereš nebo lichváři. *Sociální práce*. 2003, roč. 2003, č. 4. ISSN 1213-624.

NAVRÁTIL, P. *Romové v české společnosti*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-741-8.

NEČAS, C. *Holocaust českých Romů*. Praha: Prostor, 1999. ISBN 80-7260-022-2.

NOSKOVÁ, J. *Reemigrace a usídlování volyňských Čechů v interpretacích aktérů a odborné literatury*. Brno: Ústav evropské etnologie, 2007. ISBN 978-80-254-0095-1.

NOVOSAD, L. *Poradenství pro osoby se zdravotním a sociálním znevýhodněním*. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-509-7.

SCHURINGA, L. *Komunitní práce a inkluze Romů*. Ostrava: Radovan Goj, 2007.

SILVER, H. *Social exclusion and social solidarity: Three Paradigms*. International Institute for Labour Studies, 1994. ISBN 978-9-29014-553-0.

SIROVÁTKA, T. *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*. Brno: Nakladatelství Georgetown, 2002. ISBN 80-86251-13-6.

SIROVÁTKA, T. *Rodina, zaměstnání a sociální politika*. Brno: nakladatelství František Šalé – ALBERT, 2006. ISBN 80-7326-104-9.

SIROVÁTKA, T., MAREŠ, P. *Chudoba, deprivace, sociální vyloučení: nezaměstnaní a pracující chudí*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2006.

STRAUSS, A., CORBINOVÁ, J. *Základy kvalitativního výzkumu*. Boskovice: Albert, 1999. ISBN 80-85834-60-X.

ŠATAVA, L. *Jazyk a identita etnických menšin*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. ISBN 978-80-86429-83-0.

ŠATAVA, L. *Národnostní menšiny v Evropě*. Praha: Ivo Železný, nakladatelství a vydavatelství, 1994. ISBN 80-7116-375-9.

ŠEVČÍKOVÁ, S. Sociální práce s Romy prizmatem hodnot Romů. *Sociální práce*. 2003, roč. 2003, č. 4. ISSN 1213-624.

ŠIMÁČEK, M. Agentura pro sociální začleňování pomáhá v romských lokalitách. *Sociální práce*, 2010, roč. 2010, č. 1. ISSN 1213-6204.

ŠIMÍKOVÁ, I. Dimenze a míra sociálního vyloučení příslušníků romské komunity v ČR. *Sociální práce*. 2003, roč. 2003, č. 4. ISSN 1213-624.

ŠIŠKOVÁ, T. *Menšiny a migranti v České republice: my a oni v multikulturní společnosti 21. století*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-648-9.

TOUŠEK, L. *Sociální vyloučení a prostorová segregace*. Centrum aplikované antropologie a terénního výzkumu, 2007.

Internetové zdroje

Agentura pro sociální začleňování. [online] [cit. 2014-07-24]. Dostupné z: <http://www.socialni-zaclenovani.cz/o-agenture>

Česká asociace pro sociální antropologii. Etický kodex České asociace pro sociální antropologii. [online] [cit. 2014-03-04]. Dostupné z: http://www.casaonline.cz/?page_id=7

Český statistický úřad. [online] [cit. 2014-04-20]. Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/p/4114-03>

Evropský sociální fond v ČR. [online] [cit. 2014-04-20]. Dostupné z: <http://www.esfcr.cz/evropsky-socialni-fond-v-cr>

Fondy Evropské unie. [online] [cit. 2014-06-19]. Dostupné z: <http://www.strukturalni-fondy.cz/cs/Fondy-EU/Informace-o-fondech-EU>

Integrovaný portál MPSV. [online] [cit. 2014-04-20]. Dostupné z: <http://portal.mpsv.cz/sz/zamest/dotace/apz>

MPSV. Strategie sociálního začleňování 2014 - 2020. [online] [cit. 2014-07-29]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/17081>

MŠMT. Evropa 2020. [online] [cit. 2015-02-09]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/mezinarodni-vztahy/strategie-evropa-2020>

Romea. [online] [cit. 2015-03-13]. Dostupné z: <http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/lukas-houdek-kdyz-se-rom-pere-s-cikanem>

Sociální revue. Mapa sociálně vyloučených romských komunit. [online] [cit. 2015-06-02]. Dostupné z: <http://socialnirevue.cz/item/mapa-socialne-vyloucenych-romskych-komunit>

Dokumenty

Rozhodnutí o poskytnutí dotace č.: OP LZZ - ZS 302 - 739/2010 vydané MPSV v rámci OP LZZ na projekt Terénní program “Společný start” Prunéřov u Kadaně č. CZ.1.04/3.2.01/19.00153

Rozhodnutí o poskytnutí dotace č.: OP LZZ - ZS 824 - 913/2013 vydané MPSV v rámci OP LZZ na projekt “Centrum sociálních služeb Prunéřov - Komplexní program integrace obyvatel Prunéřova a Kadaně do společnosti” č. CZ.1.04/3.2.00/55.00017

Zákony

Zákon č. 273/2001 Sb., o právech příslušníků národnostních menšin a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů.